

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ»
Факультет соціальних наук та соціальних технологій
Магістерська програма «Антикорупційні студії»

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на тему:
**«ПІДСТАВИ ВИПРАВДАННЯ КОРУПЦІЙНИХ ДІЯНЬ ОКРЕМИХ
ІНДИВІДІВ. УКРАЇНСЬКИЙ ВИМІР»**

дипломна робота
на здобуття академічного звання магістра політології
студентки Іванишин Ксенії Іванівни

Науковий керівник:
Завідувачка кафедри,
кандидат політичних наук, доцент,
Чабанна М.В.

Робота допущена до захисту в ДЕК рішенням кафедри політології
протокол №__ від _____ 201_ р.

Завідувач кафедри _____

Київ – 2021 р.

Зміст

Вступ	с.4
Розділ 1. Теоретичний підхід до формування концепту обумовленого соціального виправдання корупції	с.11
1.1 Дослідження корупції через призму її виправдовування.....	с.11
1.2 Перевага наукового інструменту соціального виправдання над самовиправданням індивідуальним	с. 15
1.3 Соціальне виправдання корупції як залежне від умов явище.....	с. 18
1.4 Операціоналізація ключових термінів	с. 20
1.5 Концептуальна схема умов виправдання корупційного правопорушення.....	с. 24
Розділ 2. Законодавча сторона питання виправдання корупційного вчинку	с. 26
2.1 «Червоні лінії» для виправдання корупціонерів у рамках кримінального процесу	с. 28
2.2 Диференціація відповідальності за вчинення корупційного проступку в залежності від суб'єкта реалізації.....	с. 29
2.3 Диференціація відповідальності на основі форми неправомірної вигоди.....	с. 33
2.4 Диференціація відповідальності на основі сфери реалізації корупційного діяння.....	с. 36
2.5 Диференціація відповідальності в залежності від супутніх обставин корупційного діяння.....	с. 37
Розділ 3. Виправдання корупції в рамках судового процесу	с. 39

3.1 Статистика відкритих проваджень за вчинення корупційних злочинів.....с.	41
3.2 Статистика суддівських рішень щодо проваджень за вчинення корупційних злочинів.....с.	44
3.3 Статистика постановлених вироків щодо проваджень за вчинення корупційних злочинів.....с.	46
Розділ 4. Соціальне виправдання корупційних діянь: кількісний та якісний вимір.....с.	48
4.1 Методологія кількісного етапу: опитування громадської думки.....с.	50
4.2 Результати кількісного етапу: установки українців щодо корупції...с.	53
4.3 Методологія якісного етапу: конструювання сценаріїв корупційних умов та проведення фокус-груп.....с.	63
4.4 Результати аналізу фокус-групового дослідження.....с.	66
Висновки.....с.	72

Вступ

В історії України одні із перших спроб протидіяти корупції беруть свій початок ще з початку XVIII століття; тоді у новостворених Конституції Пилипа Орлика та кодексі під назвою «Права, за якими судиться малоросійський народ» з'являються перші антикорупційні норми.¹ Для сучасної України, також характерна активна фаза боротьби з корупцією, де з 2014 року поступово впроваджувалися антикорупційні засоби: затвердження Закону про «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки», створення НАБУ, САП та НАЗК, розпочинають діяльність громадські організації з контролю за корупцією. Проте ані ранній початок боротьби з корупцією, ані сучасні суттєві спроби інституційних змін не принесли бажаного результату.

Станом на 2020 рік, Україна посідає 117 місце в рейтингу Індексу сприйняття корупції², а згідно з результатами Світового дослідження цінностей, майже третина українців (31,0%) змушені часто або майже завжди давати хабарі³. Інші індекси вимірювання корупції теж не демонструють успіху, у тому числі в динаміці по роках⁴.

Одна із можливих причин, чому антикорупційні дії не позначаються на цифрах, може полягати у не до кінця сформованому розумінні того, як працює

¹ Бабіков О. Антикорупційні норми козацького права. Підприємництво, господарство і право. 2018. № 5. С. 219–222. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/5/43.pdf> (дата звернення: 20.05.2021).

² Індекс сприйняття корупції-2020. Transparency International Ukraine. URL: <http://cpi.ti-ukraine.org/#/> (дата звернення: 03.05.2021).

³ Світове дослідження цінностей / Л. Акуленко та ін. Український центр європейської політики : Укр. центр європ. політики, 2020. 216 с. URL: <http://ucep.org.ua/wp-content/uploads/2020/11/WVS-UA-2020-report-WEB.pdf> (дата звернення: 01.04.2021).

⁴ Ukraine in the Corruption Perceptions Index 2020. Transparency International Ukraine. URL: <https://ti-ukraine.org/en/research/ukraine-in-the-corruption-perceptions-index-2020/> (date of access: 13.04.2021).

корупція в Україні та у використанні нерелевантних до суспільства реформ. Такі автори як Анна Персон, Бу Ротштайн та Ян Теорелл висловлювали наступну позицію: «... допоки корупція є очікуваною поведінкою в конкретному суспільстві, слід очікувати, що ключові інструменти стримування корупції в рамках концепції «суб'єкт-агент» - як-от пристрої моніторингу та заходи покарання – будуть значною мірою неефективними, оскільки просто не буде акторів, які матимуть стимул їх застосовувати».⁵

З метою доповнення розуміння того, яким є ставлення українців до корупції, в рамках цієї роботи буде проаналізовано явище толерування корупції через призму дослідження умов соціального виправдання даного порушення, що характеризуватиметься науковою новизною, адже раніше такий підхід в українському контексті не був застосований. Включення до дослідження такого інструменту як «умови» дозволяє відірватися від абстрактної корупції та говорити про практичну корупцію в контексті (якою користуються люди); інструмент дослідження «соціальне виправдання» дозволяє дослідити явище нормалізації/толерування/визнання функціональності корупції. Іншими словами кажучи, дослідження дозволить поглянути на те, якими є соціальні установки українців щодо корупції: **які корупційні порушення суспільство готове зрозуміти та пробачити, а що розцінюється ним як неприпустиме, таке, що жодним чином не заслуговує на виправдання.**

Результати аналізу відкриють можливості до більш релевантних імплементацій антикорупційних політик, адже забезпечать спроможністю краще передбачати реакцію суспільства на зміни: чи будуть позитивні зрушення та чи долучиться громадськість до підтримки антикорупційних реформ, а чи дії, навпаки, вплинуть на поглиблення ситуації, більшого замовчування злочинів і т.д. Також, результати зможуть більше розповісти про характер корупції в

---

⁵ Persson, A., Rothstein, B., Teorell, J., 2013. Why Anticorruption Reforms Fail-Systemic Corruption as a Collective Action Problem, - Governance: An International Journal of Policy Administration, and Institutions, Vol. 26, No. 3, July 2013 (pp. 449-471). Copyright © 2013 by Persson, A., Rothstein, B., Teorell, J. Передрук з дозволу Governance

Україні міжнародним донорам та партнерам, аніж це на сьогодні здатен зробити CPI чи інші індекси. Дослідники неодноразово наголошували на важливості опису контексту корупційних злочинів у різних країнах. Домінік Енсте та Крістіна Хелдман у своїй роботі пишуть: «Кожна країна прийняла закони про боротьбу з корупцією, проводячи межу між незаконним підкупом та прийнятними «дарами доброї волі». Це свідчить про те, що вони вже визнали, що корупція - це явище, з яким їм доводиться боротися, але кожна країна має своє власне визначення, де проводити межу. Деякі дії, які в одній країні оцінюються як «дар доброї волі», в іншій розглядаються як корупційні дії»⁶. Дослідження умов толерування корупції розповість про контекст, що визначає ймовірність до нормалізації практики корупції - з одного боку, та ймовірність уникнення відповідальності за неї - з іншого.

Актуальність досліджуваної теми

Станом на сьогодні, досліджень становища толерування корупції в Україні налічується небагато. Одне із подібних було організовано Київським міжнародним інститутом соціології у 2015 році, де згідно з результатами опитування громадської думки «...тільки 37,4% населення кажуть, що корупцію ніколи не можна виправдати. Майже третина (27,5%) вважають, що в більшості випадків корупція не може бути виправдана. 22,3% толерують корупцію»⁷.

Подібне дослідження було проведено повторно у 2018 році, де було виявлено, що 71,7% опитаних респондентів не стали б виправдовувати корупцію, навіть якщо це необхідно для вирішення їхніх особистих справ, при цьому важливо вказати на значний відсоток осіб, які затруднялися відповісти на питання - 10,9%⁸. Звісно, цей показник можна по-різному трактувати, однак

⁶ Enste D., Heldman C. Causes and consequences of corruption: An overview of empirical results. IW-Report., 2017. No. 2. P. 1-48. URL: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/157204/1/IW-Report-2017-02.pdf>.

⁷ Толерантність до корупції шкодить економіці та відчуттю щастя. *radiosvoboda.org*. 2016. 16 серп. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27923287.html>.

⁸ Київський міжнародний інститут соціології. КОРУПЦІЯ В УКРАЇНІ сприйняття, досвід, ставлення [Електронний ресурс] / Київський міжнародний інститут соціології // Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://dif.org.ua/uploads/pdf/6343688805c078ceeea4aa6.97852084.pdf>

одним із можливих пояснень є те, що респонденти могли розділяти думку про корупцію як виправданий інструмент одержання особистої вигоди, однак не надали відповідної відповіді, оскільки повважали цю дію соціально неспхвалюваною. У такому випадку, відповідь «важко сказати», для них була найбільш нейтральною. Відповідно, решта респондентів – 17,4% все ж погодилися виправдовувати корупцію, якщо вона стосується особистих проблем.

Із динаміки розподілу відповідей помітно, що за 3 роки ситуація із толеруванням чи виправданням корупції змінилася у кращу сторону, адже майже на 5% зменшилася частка тих, хто виправдовує її функціональність.

Більш детально розкрито питання українських особливостей толерування корупції та пов'язаних із нею діянь у результатах World Values Survey, опублікованих у 2020 році. У межах цього опитування існує індекс, який вимірює рівень культурного виправдання конкретних корупційних діянь. Згідно з ним, відсоток українців, які вважають виправданими наступні правопорушення такий: отримувати державні пільги, на які особа не має права – на 23,4% виправдано, розкрадання майна – 6,5%, махінації з податками, якщо є можливість їх здійснити – 17,5%, хабарництво – 10,9%⁹.

Навіть при первинному аналізі можна одразу помітити значний розрив між тим, що суспільство декларує на словах та до яких практик вдається в дійсності. У той час як близько 80% українців не згодні виправдовувати корупцію та пов'язані із нею вчинки, майже третина з них змушені часто або майже завжди давати хабарі. У праці однієї із ґрунтовних дослідниць корупції у пост-радянському просторі Расми Карклінс «The System Made Me Do it: Corruption in Post-communist Societies» представлений погляд на цю дилему: «...у громадськості є два погляди на корупцію, перший з яких є ідеалістичним, де корупція є суцільним злом, а інший – індивідуально-практичним, що

⁹ World Values Survey. URL: <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSONline.jsp>.

розглядає корупцію як корисну можливість одержання благ»¹⁰. Така розбіжність норм моралі та норм практики¹¹ що прослідковується у продемонстрованих статистичних даних, актуалізує необхідність до вивчення цієї проблеми для розуміння цілісності картини.

Дизайн дослідницької роботи

Саме для того, щоб зрозуміти у чому полягають ключові розбіжності між нормами моралі та практики щодо корупції та де знаходить середнє значення у ставленні українців до корупції, було обрано підійти до цього питання через підключення двох інструментів: «умов скоєння корупційного діяння» та «виправдання корупційного діяння», - застосування яких буде унікальним для української наукової спільноти. Вони дозволяють розглядати українську корупцію в контексті (а не як абстрактну категорію) та оцінити, що є нормалізованим/толерується у соціальному середовищі.

Таким чином, **метою** дослідницької роботи буде встановити за яких умов українське суспільство готове виправдовувати корупційні діяння.

Об'єктом дослідження стали підстави, які зумовлюють виправдання корупційних діянь в українському контексті.

Предметом дослідження серед трьох ресурсів є прояви соціального виправдання корупційних діянь з урахуванням супутніх умов, що характеризували корупційний проступок.

Відповідно, ключовими **завданнями** в рамках роботи було:

- Дослідити законодавство України на предмет того, які проступки визначаються як корупція, які форми караються, та від чого залежить строгість покарання;

¹⁰ Rasma K. The system made me do it: corruption in post-communist societies / Karklins Rasma. – New York: Routledge, 2015. – 219 с. – (Copyright ©Taylor & Francis). – (978-0-7656-1634-0).

¹¹ Згідно з визначенням дослідника Бу Ротштайна, «Moral norms: what is right and what is wrong – justifying the right moral principle. Norms as social practice: this is how we do things here – presumed social practice». Визначення були озвучені в рамках лекції студентам ACREC, 24.02.2021.

- Проаналізувати судову практику на предмет того, які форми караються на практиці, та від чого залежить строгість покарання (як закон проходить через призму людина-людина);
- Вивчити громадську позицію у питанні виправдовування корупції на предмет того, що на думку громадськості є нормальною/виправданою практикою, а які дії в контексті заслуговують бути присоромленими та потрібно застосовувати щодо них покарання (із застосуванням як і кількісного, так і якісного методу).

Основний **теоретичний підхід** до дослідження питання є консолідацією трьох концептів: класифікація корупційної поведінки відповідно до її толерування за автором Арнольдом Хайденхаймер; концепт системного фреймінгу Расми Карклінс, що виводить значимість розглядати корупційну поведінку націй як результат дії системи (ідеології, режиму, діяльності інституцій, соціального дискурсу); структурно-функціональний метод, що дозволяє враховувати практичні умови здійснення корупційного правопорушення.

Методами аналізу та дослідження визначеного об'єкту було визначено експертиза законодавства на предмет того, хто та за які вчинки визначається суб'єктом корупційного процесу; вторинний аналіз статистичних даних судової практики у питанні винесення виправдувального вироку за корупційні правопорушення; кількісні вимірювання умов соціального виправдання корупційних правопорушень шляхом опитування громадської думки; якісне дослідження сприйняття корупції й явища її виправдовування за допомогою проведення фокус-групових досліджень.

Результатом аналізу законодавства, судової практики та громадської думки, із огляду на досліджуваний фокус, стала умовна «мапа», яка розповідає за яких умов українці схильні «fall into temptation» та вдатися до

виправдовування корупції. Це дозволяє виявити слабкі місця, де не працюють зовнішні регулятори – закони та правила, або внутрішні регулятори – морально-етичні норми, та де корупція є всесторонньо виправданою, яка не розглядається як корупція і зовсім. Аналіз розповідає про контекст української корупції та установки українців щодо цього інструменту, тим самим відкриває можливість до формування релевантних політик, що враховують специфіку соціо-політичного середовища країни.

У наступних розділах послідовно розкриватиметься контекст української корупції та установок українців щодо неї, через призму вивчення умов виправдання/толерування правопорушення у законодавчій, судовій та соціальній площинах. Таким чином, **структура роботи** скрадатиметься із 4 Розділів. Перший розділ «Теоретичний підхід до формування концепту обумовленого соціального виправдання корупції» буде теоретичним, який дозволить структурувати розуміння ключового концепту дослідження (15 сторінок). У другому розділі «Законодавча сторона питання виправдання корупційного вчинку» буде розглянуте питання того, які ключові аспекти виділяє законодавство України, що дозволяють ідентифікувати вчинок як корупційне правопорушення, а кому та за що законодавець залишає дозволяє уникнути відповідальності за корупцію (13 сторінок). У третьому розділі буде представлена інформація про те, яким чином норми законодавства реалізуються на практиці стосовно правопорушників через аналіз судової практики. Розділ має назву «Виправдання корупції в рамках судового процесу» та передбачатиме аналіз статистичних даних судової практики (9 сторінок). У четвертому розділі будуть описані результати застосування унікальних методологій для українського наукового контексту з вивчення корупції, а саме кількісне вимірювання умов соціального виправдання корупції та фокус-групове дослідження значимості умов соціального виправдання із конструюванням цих

умов за допомогою конджойнт-методу. У роботі, Розділ 4 має назву «Соціальне виправдання корупційних діянь: кількісний та якісний вимір» (23 сторінки).

Розділ 1. Теоретичний підхід до формування концепту обумовленого соціального виправдання корупції

Одним із вирішальних елементів у протидії корупції є воля громадськості: те, наскільки вона негативно ставиться до цього явища, наскільки готова проявляти ініціативу та долучатися до конкретних антикорупційних дій. Відповідно, у такому середовищі повинна існувати нульова толерантність до корупції, відмова виправдовувати її за будь-яких обставин¹². Дослідження потребує структурної теоретичної бази, щоб мати змогу об'єктивізувати співвідношення норм моралі та норм практики у корупційних установах українців.

Як уже зазначалося раніше, з метою вивчення ключових розбіжностей між нормами моралі та практики щодо корупції, а також визначення того, де знаходить серединне значення у ставленні українців до корупції, аналіз буде здійснено через призму соціального виправдання корупції із урахування умов її скоєння. Такий підхід до дослідження є агрегатом кількох загальновизнаних теорій соціального та економічного трактування явищ. Для систематизації викладеного матеріалу, у наступних блоках розділу буде надано розгорнуте

---

¹² Викладений матеріал з аналізу наявних теоретичних підходів до вивчення досліджуваної проблематики є унікальним текстом, що був підготовлений мною до завдання «Критичний огляд літератури до теми: «Підстави соціального виправдання корупційних правопорушень, скоєних індивідом. Український вимір» з курсу «Методологія дослідження корупції» у межах МП «Антикорупційні студії»

обґрунтування щодо застосування у концепті кожного із понять, посилаючись на теоретичні підходи та аналітичні висновки науковців.

1.1. Дослідження корупції через призму її виправдовування

Щоб зрозуміти принцип того, як функціонує виправдання спершу розглянемо те, якою є логіка прийняття рішень людиною. За обґрунтування звернемося до напрацювань дослідника Зигмунда Фрейда, в першу чергу до теоретичних підходів «The Psyche» та «Defense Mechanisms», у яких розглядається ідея того, що виправдання є реакцією на прийняте рішення¹³.

Теорія Фрейда «The Psyche» описує концепт людської свідомості, яка у тому числі визначає людську поведінку. Згідно з теорією, свідомість складається із трьох шарів: підсвідомого «Воно» (id), свідомого «Я» (ego), та надсвідомого «Над-Я» (superego)¹⁴. Як підrezюмовує у статті авторка Кендра Чері: «Ід - це найпримітивніша частина особистості, яка є джерелом усіх наших найосновніших поривів до задоволення бажань. Ця частина особистості повністю несвідома і служить джерелом усієї лібідольної енергії. Его є складовою особистості, яка тримає зв'язок із реальністю і допомагає забезпечити задоволення вимог особистості реалістично, безпечно та соціально прийнятно. Суперего - це частина особистості, яка дотримується всіх інтерналізованих моральних норм і стандартів, які ми набуваємо від своїх батьків, сім'ї та суспільства в цілому»¹⁵. Інколи, воля поглядів та дій підсвідомого «id» може бути обмеженою етичними та моральними межами; у випадку такої конфронтації, «id» стикається із ворожістю та критикою від «ego» (свідомого Я)¹⁶. З цієї точки зору, рішення стає результатом домовленості між трьома частинами особистості.

¹³ Barksdale C. D. Justification Mechanisms in the Conditional Reasoning Test for Aggression and their Relation to Defense Mechanisms : doctoral dissertation. Knoxville, 2007. 113 p. URL: https://trace.tennessee.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1166&context=utk_graddiss.

¹⁴ Kendra C. Freud's Theory of the Id in Psychology. *verywellmind.com*. URL: <https://www.verywellmind.com/what-is-the-id-2795275> (date of access: 13.05.2021)

¹⁵ Kendra C. An Overview of Sigmund Freud's Theories. *verywellmind.com*. URL: <https://www.verywellmind.com/freudian-theory-2795845> (date of access: 13.05.2021).

¹⁶ Barksdale C. D. Justification Mechanisms in the Conditional Reasoning Test for Aggression and their Relation to Defense Mechanisms : doctoral dissertation. Knoxville, 2007. 113 p. URL: https://trace.tennessee.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1166&context=utk_graddiss.

Для того, щоб вберегти себе від загроз або небажаних почуттів, таких як провина чи сором, що може виникнути у результаті сутичок «id» та «ego», у людей виникає необхідність знайти для себе інструмент протидії «угризінням» совісті. У теорії «Defense Mechanisms» Фрейд розвиває ідею того, що ключовою психологічною стратегією у цьому завданні виступає засіб виправдовування власної поведінки та поглядів. Донька Фрейда, Анна Фрейд описує цей процес наступним чином «Коли імпульс id конфліктує з суперего, ego автоматично (тобто без свідомого контролю чи усвідомлення особи) вживає заходів, щоб полегшити непряме задоволення імпульсу. Наприклад, ego може модифікувати, перенаправляти, спотворювати або повністю блокувати імпульс id таким чином, що імпульс розряджається, не викликаючи несхвалення суперего».¹⁷ Важливою особливістю цього механізму є те, що навіть усвідомлюючи свою поведінку, люди можуть не розуміти справжній мотив або імпульс, що лежить в основі цієї поведінки.

За таким ж принципом можна розглянути корупційну поведінку індивідів. Корупційна практика за своєю суттю у суспільстві сприймається як аморальна поведінка (адже злочин), а також поведінка, що заслуговує на покарання. За умови прийняття корупційного рішення для задоволення потреб «id», особа має заспокоїти «ego» та раціоналізувати свої дії. Таким чином, індивіди вдаються до виправдовування власної корупційної поведінки, доводячи в першу чергу самим собі правильність і раціональність такого рішення, щоб уникнути внутрішнього дисонансу.

Можливе пояснення того, чому люди в принципі вдаються до виправдовування корупції висунув американський політолог Самуель П. Хантінгтон. Автор говорив про те, що корупція може бути функціональною та корисною лише у тих випадках, коли вона забезпечує моментальну та конкретну

---

¹⁷ Barksdale C. D. Justification Mechanisms in the Conditional Reasoning Test for Aggression and their Relation to Defense Mechanisms : doctoral dissertation. Knoxville, 2007. 113 p. URL: https://trace.tennessee.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1166&context=utk_graddiss.

вигоду для відчужених від суспільства груп (маргінальних, дискримінованих, обмежених)¹⁸. У силу відсутності достатніх ресурсів, це їхня можливість урівняти свої можливості та права з рештою. Відповідно, вчинення корупційних правопорушень представниками цих груп буде підлягати виправданню зі сторони суспільства (оскільки й саме суспільство усвідомлює власну відповідальність за те, що ці представники опинилися у такому становищі). Однак, такий підхід розглядати раціоналізацію корупції через погляд на корупційних акторів як соціально незахищених, не буде релевантною історією до українського суспільства. За такими мірками, майже третина українців, які практикують корупцію¹⁹, автоматично набуватиме статусу маргіналів та дискримінованих груп.

Дуже близьким до досліджуваного в рамках роботи концепту виправдовування корупції, є толерування корупції. Політологи Г. Ерлінгссон, Г. Крістінссон у своїй спільній роботі «Вивчення відтінків толерантності до корупції: попередні уроки Ісландії та Швеції» досліджували питання толерантності до корупції через призму різних наукових підходів. Ключовим результатом їхньої роботи є підтвердження наявності зв'язку між толерантністю до корупції та її фактичним рівнем в країні через співвіднесення індексів Corruption Perception Index та Acceptability of favour. Даючи роз'яснення механізму, що визначає зв'язок толерантності до корупції з її реальним рівнем, автори стверджують: «Норми формуються в контексті як правила відповідної поведінки для різних ролей і часто підтримуються у поєднанні формальної структури та неформальних мереж»²⁰. Таким чином, толерування, як і

¹⁸ Huntington S. Political Order in Changing Societies / Samuel P. Huntington. – New Haven and London: Yale University Press, 1973. – 263 с. – (Yale University Press). – (0-300-00584-9).

¹⁹ Кожна третя українка/ець готові долатися до організованої протидії корупції. Фонд "Демократичні ініціативи" ім. Ілька Кучеріва. 2018. URL: <https://dif.org.ua/article/kozhna-tretya-ukrainkaets-gotovi-doluchitsiya-do-organizovanoi-protidii-koruptsii> (дата звернення: 12.04.2021).

²⁰ Erlingsson G. Ó., Kristinsson G. H. Exploring Shades of Corruption Tolerance: Tentative Lessons from Iceland and Sweden. *Legal and Political Challenges of Anticorruption Activities*. 2019. No. 5. P. 141–164. URL: <http://kmlpj.ukma.edu.ua/article/view/189994> (date of access: 10.05.2021).

виправдання, будуть виступати результатом усталеного відтворення правил та установок щодо корупції, що характерні для суспільства в цілому: для його формальних та неформальних структур.

Науковець А. Хайденхаймер базуючись на концепті толерування корупції висунув власну класифікацію корупційної поведінки. Автор поділив корупційну поведінку на три категорії – «чорну», «сіру» та «білу» - і пов'язав їх із різною мірою толерантності людей до корупції. Він назвав корупційну поведінку «чорною», якщо вона підлягає осуду і за її вчинення бажають покарання. «Сіра корупція» вказує на те, що лише деякі люди вважають доцільним карати за неї. «Біла корупція» – це діяння, яке сприймається корупційним, але ані закон, ані суспільство не визнає, що за його вчинення має слідувати покарання²¹.

Також, однією із найбільш ґрунтовних робіт, авторка якої підійшла до вивчення теми виправдання корупції суспільством, була праця Расми Карклінс «The system made me do it: corruption in post-communist societies». До питання того, як суспільства визначають корупцію як допустиму, дослідниця підійшла більше із культурологічної точки зору. Таким чином, виправдання будуються на цінностях та нормах, що є притаманними для певного культурного середовища (для прикладу пост-радянського). Підстави виправдання корупційних діянь впливають із особливостей цього культурного середовища²². Оскільки робота ґрунтувалася на аналізі різних дискурсів медіа про корупцію та дослідженні антропологічних особливостей пост-радянського культурного середовища, результатом праці більше було те, як індивіди розуміють корупцію, категоризують її, використовують її у своїх цілях – раціоналізують індивідуальне правопорушення.

²¹ Wenyan T. Corruption tolerance and its influencing factors—the case of China's civil servants / T. Wenyan, X. Guo. // Journal of Chinese Governance. – 2017. – №163. – С. 1–22.

²² Rasma K. The system made me do it: corruption in post-communist societies / Karklins Rasma. – New York: Routledge, 2015. – 219 с. – (Copyright ©Taylor & Francis). – (978-0-7656-1634-0).

1.2 Перевага наукового інструменту соціального виправдання над самовиправданням індивідуальним

Корінь питання полягає не тільки у визначенні найбільш релевантної теорії для обраного дослідницького питання, але й у двох концептуально відмінних поглядах на корупцію: як на системний соціальний «лаг», що набув статусу звичної (хоча й аморальної) практики; а чи як на індивідуально-раціоналістичне рішення, на яке опирається індивід порівнявши ризики та переваги від скоєння такого. Мова йде про два теоретичних підходи, щодо важливості яких й досі тривають наукові дискусії, а саме про концепт «*homo economicus*» та «*homo sociologicus*».

Стандартна ідея «людини-економічної» розглядає індивідуальну волю як таку, що базується на індивідуальній раціональності та яка орієнтована виключно на задоволення власних потреб та інтересів. Важливими особливостями тут є те, що «раціональність» стосується засобів, за допомогою яких задовольняється інтерес, а визначаються вони такими, якщо обрані засоби об'єктивно здатні реалізувати поставлене завдання.²³ У такому разі, як визначає економіст Дж.Гіршлейфер, раціональною поведінкою є виконання тих дій, що розраховані на основі правил логіки та інших норм обґрунтованості²⁴. З цієї точки зору, вчинення корупції буде виступати засобом, за допомоги якого індивід задовольняє свої інтереси, а те, чи він прийме рішення вдатися до корупції – є лише питанням розрахунків ризиків та переваг. З цього випливає, що індивідуальне самовиправдання буде ідіосинкратичною історією – тобто пояснення мотивів скоєння корупційного правопорушення буде піддаватися лише закону індивідуальної раціональності (тому, що людина сама для себе

²³ Caroline G. Beyond economic man: Adam Smith's concept of the agent and the role of deception. *Cahiers d'économie Politique*. 2005. No. 49. P. 31–49.

URL: <https://www.cairn.info/revue-cahiers-d-economie-politique-1-2005-2-page-31.htm> (date of access: 01.05.2021).

²⁴ Caroline G. Beyond economic man: Adam Smith's concept of the agent and the role of deception. *Cahiers d'économie Politique*. 2005. No. 49. P. 31–49.

URL: <https://www.cairn.info/revue-cahiers-d-economie-politique-1-2005-2-page-31.htm> (date of access: 01.05.2021).

придумала/який не є закономірністю). Таким чином, індивідуальні виправдання будуть малоінформативним інструментом для пояснення того, якими є установки українців щодо корупції.

Така модель оцінки людської поведінки не враховує кілька аспектів, що є важливими для розуміння корупційної поведінки та явища виправдання корупційних правопорушень. Як уже зазначалося раніше, при прийнятті рішення індивід реферує до норм та моралі, що існує в суспільстві. Саме принцип того, що поведінка людини конструюється відповідно до стандартів соціального середовища лежить в основі концепції «*homo sociologicus*». Механізм того, як соціальні норми визначають поведінку окремих людей виглядає наступним чином: взаємодія окремих людей вибудовується згідно з їхніми очікуваннями щодо того, як поведеться кожен з учасників; очікування формується на основі прийнятих у суспільстві правил і норм, з якими учасники взаємодії ознайомлені через процедуру соціалізації. Таким чином, дотримання норм є умовним сигналом того, що індивід хоче залишатися учасником взаємодії, хоче брати участь при розподілі благ, має намір залишатися частиною соціального середовища, структури²⁵.

Значний внесок до розуміння корупційних установок у суспільстві внесли Хізер Маркетт і Карін Пайффер через теорію колективної дії. Автори наголошували на соціальній обумовленості рішення про участь чи неучасть у корупційних практиках, а також зазначали, що індивідуальне рішення співвідноситься із колективним вибором²⁶. Дослідники Берклі та Блантон висловлювалися з цього приводу наступним чином: «сприйняття себе як члена групи може призвести до більш спільної поведінки людей, що стикаються із соціальною дилемою. Люди в таких ситуаціях повинні вибирати між діями, які

²⁵ Шебеко Д. К. Трансформация институциональной системы посткомандной экономики : doctoral dissertation. САНКТ-ПЕТЕРБУРГ, 2019. 208 с. URL: <https://unecon.ru/sites/default/files/disshebekodk.pdf> (дата звернення: 22.04.2021).

²⁶ Marquette H., Peiffer C. Corruption and Collective Action. Birmingham : School of Government and Society, 2015. 22 p. URL: <https://www.cmi.no/publications/file/5544-corruption-and-collective-action.pdf> (дата звернення: 22.04.2021).

приносять користь самому собі, або тими, які приносять користь своїй групі»²⁷. Доречною також є позиція політологів Г. Ерлінгссона та Г. Крістінссона, які заявляли, що навіть найменш толерантні до корупції люди зрештою будуть терпіти або дотримуватися норм корупції, адже «...простіше скористатися можливістю діяти корумповано, або, принаймні, терпіти корупцію, навіть незважаючи на власні благородні інстинкти»²⁸.

Останній підхід, яких може бути практичним під час дослідження підстав соціального виправдання корупційних правопорушень, є концепт спіралі мовчання. Сесілія Лавена у одній із своїх праць визначає виправдання корупції як постійне прийняття поведінки з порушенням норм, яка стає нормалізованим явищем, що послаблює інституційні механізми, спрямовані на протидію корупційній практиці та посилює недовіру громадян до держави [6]. Фактично, якщо певні корупційні правопорушення у суспільстві є нормалізованими, ті, кому не до вподоби такий стан, будуть замовчувати своє невдоволення, боячись ексклюзії із кола свого оточення тощо. Таким чином, соціальне виправдання певних підстав корупції може виявитися нормою, яка широко функціонує у певному середовищі.²⁹

З огляду на вищезазначене, соціальне виправдання корупції виступатиме індикатором для виявлення норм та правил поведінки при корупційних стимулах, узгоджених у суспільстві. Суспільство, як носій колективного розуму, через виправдовування одних корупційних правопорушень та засудження інших, розповість про те, які форми взаємодії окремих індивідів [суспільство] визначає як нормальні, а які – як девіантні, ті, що відхиляються від норми.

1.3 Соціальне виправдання корупції як залежне від умов явище

²⁷ Melissa Burkley/Hart Blanton/ When Am I My Group? Self-Enhancement Versus Self-Justification Accounts of Perceived Prototypicality/ Social Justice Research 18(4):445-463/ December 2005

²⁸ Erlingsson G. Ó., Kristinsson G. H. Exploring Shades of Corruption Tolerance: Tentative Lessons from Iceland and Sweden. *Legal and Political Challenges of Anticorruption Activities*. 2019. No. 5. P. 141–164. URL: <http://kmlpi.ukma.edu.ua/article/view/189994> (date of access: 10.05.2021).

²⁹ Lavena C. What Determines Permissiveness Toward Corruption? A Study of Attitudes in Latin America / Cecilia Lavena. // Universidad de San Andrés. – 2003. – №15. – С. 345–365.

Контекст, який обумовлює вчинене корупційне правопорушення, може відігравати роль у соціальному сприйнятті та ставленні до цього вчинку. Оцінювання зі сторони суспільства протиправності та аморальності поведінки окремого корупційного актора може змінюватися в залежності від набору інформації, що характеризує це порушення. Рішення про виправдання може варіювати з огляду на сферу, де корупційний вчинок реалізований, особи, яка це вчиняла, величини корупційного об'єкту, наявності додаткових стимулів. Таке ключове припущення в рамках наукової роботи базується як на статистичних показниках, так і на теоретичних концептах.

Як уже згадувалося раніше, згідно з даними опитування КМІС, 71,7% опитаних респондентів не стали б виправдовувати корупцію, навіть для вирішення їхніх особистих справ; частка тих, хто погодився із твердженням, що корупція може бути виправдана становить всього 16,6%.³⁰

У той час, коли цих же респондентів «занурюють» в умови: у питаннях відтворюється контекст, що дозволяє респонденту пригадати власний досвід чи спроектувати реальну ситуацію, - дані починають відображати іншу картину. Так, послуговуючись базою даних опитування КМІС³¹, на питання «Чи доводилося Вам або членам Вашої родини протягом останніх 12 місяців платити неофіційні платежі у лікарнях чи поліклініках в обмін на медичну послугу?», – 37,5% опитаних підтвердили свою участь чи участь родичів у корупції; а на питання «Чи доводилося Вам або членам Вашої родини протягом останніх 12 місяців сплачувати неофіційні внески за вступ до загальноосвітнього навчального закладу?» - цей відсоток становив 31,6%. З цього випливає, що як тільки перед людиною конструюються реальні умови корупційного порушення, вона здатна більш реалістично оцінити свою спроможність не толерувати

³⁰ Київський міжнародний інститут соціології. КОРУПЦІЯ В УКРАЇНІ сприйняття, досвід, ставлення [Електронний ресурс] / Київський міжнародний інститут соціології // Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://dif.org.ua/uploads/pdf/6343688805c078ceeea4aa6.97852084.pdf>.

³¹ Кожна третя українка/ець готові долучитися до організованої протидії корупції. Фонд "Демократичні ініціативи" ім. Ілька Кучеріва. 2018. URL: <https://dif.org.ua/article/kozhna-tretya-ukrainkaets-gotovi-doluchitsya-do-organizovanoi-protidii-koruptsii> (дата звернення: 12.04.2021).

корупції, а чи навпаки – визнавати її функціональність та виправдовувати корупційні вчинки.

З теоретичної точки зору, такі дослідники Парсонс та Мертон стали ключовими науковцями, що розглядали питання значимості контексту на поведінкові практики та установки індивіда. Толкот Парсонс був засновником концепції структурно-функціонального аналізу, в межах якої особлива увага приділена ідеї напруженості між умовами та нормами. Згідно з теорією Парсона «...акторів мотивує суспільство у тому плані, що вони вивчають яка поведінка від них очікується в різних ролях, за тих чи інших умов, які інтерналізуються і яким вони відповідають через самовизначення»³², - так підrezюмовує дослідник Білл МакСвіні. Виходячи з цього, кожне суспільство для себе формулює набір «очікуваної поведінки» від акторів за конкретних умов: у різних сферах, при виконанні різних ролей та за інших характеристик контексту. Таким чином, соціальне рішення виправдати корупціонера чи осудити буде не тільки базуватися на нормах та правилах, але також перебуватиме в залежності від умов вчинення корупційного правопорушення – адже для кожного із варіанту ситуації суспільство підготувала свою «очікувану» поведінку від індивіда згідно з якою оцінюватиме чи заслужив індивід бути виправданим.

1.4 Операціоналізація ключових термінів

Ця робота побудована на кількох теоретичних концептах, кожен з яких послуговується власним визначенням для однакових термінів, тому важливо уніфікувати дефініції ключових понять, на яких базується робота, для єдиного розуміння тексту.

Виправдання – визнання кого-небудь невинним, правим, або що-небудь можливим чи допустимим³³. Серед можливих форм прояву ситуації виправдання

³² McSweeney B. Meaning, Context and Situation. European journal of sociology / archives européennes de sociologie. 2009. No. 14. P. 137.
URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/european-journal-of-sociology-archives-europeennes-de-sociologie/article/abs/meaning-context-and-situation/BAFFD6F2C8189B7086F75C89F6D6A103#access-block>.

³³ Словник української мови: в 11 томах. — Том 1, 1970. — Стор. 459.

корупційного діяння можливі наступні: схвалення правоти діяння (позитивна форма); раціоналізація, прийняття допустимості дій; навмисне нівелювання/відмова ідентифікувати діяння як корупційне, а особу як корупціонера (негативна форма, протиставлення).

Виправдання буде відрізнятися від **толерування**. У той час як виправдання є активною дією, що очікує аргументації «за що слід виправдовувати корупцію?», натомість толерування, яке означає прояв прихильності чи терпимості³⁴ – є пасивною дією, адже від особи не вимагається пояснити своє рішення/вибір. Таким чином, виключно із позиції інформативності, використання концепту виправдовування корупційних діянь буде більш продуктивним, зможе більше розповісти про досліджуване явище.

Виправдання може стосуватися трьох вимірів: виправдання в рамках закону, виправдання у кримінальному провадженні та соціальне виправдання.

Виправдання в рамках закону стосується принципу того, що все що не забороняється законом, є дозволеним. Вчинення дій, що не визначаються законом як протиправні, не можуть підлягати засудженню, а отже є виправданими з точки зору відсутності складу злочину.

Виправдання у кримінальному провадженні – результат суддівського рішення, який базується на інтерпретації суддею принципу верховенства права та положень Кримінального кодексу.

Соціальне виправдання – рішення прийняте суспільством як реакція на дію індивіда, що формується шляхом співвіднесення із чинними нормами/цінностями. У результаті, дія може бути схваленою/виправданою або такою, що уникнула осуду – з одного боку, чи навпаки – зазнати осуду, присоромлення зі сторони соціального оточення.

³⁴ Великий тлумачний словник сучасної української мови, [Режим доступу]:

<https://slovnnyk.ua/index.php?swrd=%D1%82%D0%BE%D0%BB%D0%B5%D1%80%D1%83%D0%B2%D0%B0%D1%82%D0%B8>

Важливо відзначити, що три вищенаведених терміни є умовним та сформованим у рамках цієї роботи виключно з метою узагальнення того, яким буде предмет пошуку и в залежності від об'єкту: серед норм законодавства, серед суддівських рішень та в суспільній думці.

Корупційне правопорушення – протиправне умисне діяння або бездіяння, спрямоване на отримання неправомірної вигоди як майнового так і немайнового характеру, та за вчинення якого настає визначена нормами КУпАП адміністративна відповідальність [7, с. 361]

Умови вчиненого корупційного правопорушення – сукупність характеристик, що були властиві ключовим елементам правопорушення на момент його скоєння.

1.5 Виправдання корупційного правопорушення з урахуванням умов його вчинення – результат оцінки характеристика(-и), що були властиві елементам корупційного правопорушення на момент його скоєння, та яка (-і) забезпечили розцінення цього діяння як такого, що не порушує усталених норм та цінностей.

Концептуальна схема дослідження об'єкту

До ключових характеристик контекстуальних умов, що визначають корупційне діяння та на які буде звернена дослідницька увага, віднесено:

- роль учасника корупційного правопорушення;
- характеристика корупційного правопорушення, а саме: сфера корупційного правопорушення та форма й розмір корупційного предмету;
- супутні обставини, що спричинили корупційне правопорушення.

Як раніше вказувалося, до умов корупційного правопорушення, належить такий елемент як роль індивіда, що його вчинила. Як зазначають Домінік Енсте та Крістіна Хелдман у своїй роботі: «Слабкою стороною визначення Світового банку поняття корупції є те, що він має справу лише з однією стороною медалі,

отримувачем хабара. Насправді у корупції беруть участь дві сторони: одержувач платежу та донор»³⁵. У даній роботі врахований цей аспект, тому розглядатиметься виправдання як стосовно донора, так і щодо реципієнта.

У рамках цієї роботи, увага буде зосереджена на кількох сферах соціально-інституційного життя громадян та того, чи проявляється виправдання корупції у цих сферах. Серед визначених сфер: медична, судова, адміністративна, освітня та сфера приватного бізнесу, - виходячи із класифікації основних внутрішніх функцій держави.³⁶

Для характеристики корупційного діяння, окрім сфери, де воно було реалізовано, важливо врахувати форму корупційного предмету. Корупційний предмет може бути виражений не лише у формі коштів, але й в якості послуг, переваг чи пільг.³⁷ На цій підставі, виділяємо дві категорії: монетарну та немонетарну корупцію. У випадку з монетарним виразом корупційного предмету, до уваги також буде взято його розмір у грошовому еквіваленті.

Серед супутніх обставин, що супроводжували корупційне діяння, виділено три категорії: реакція на реальну чи потенційну вимогу вдатися до корупції (за принципом патронажу); поява можливості обійти, «пом'якшити», використати у своїх цілях прогалини системи (за принципом клієнтизму); відсутність регуляторів, які б обмежували свободу/карали за здійснення цього порушення – як результат нерегульованої сфери.

Оскільки у ході дослідження буде здійснюватися співвіднесення умов корупційного правопорушення та цінностей/норм, що врегульовують соціально-правові відносини, у першу чергу потрібно надати деталізовану класифікацію цих регуляторів. Так, дослідник Б. Єрасов пропонує наступну класифікації норм та цінностей: 1) вітальні - життя, здоров'я, безпеку, добробут і

³⁵ Enste D., Heldman C. Causes and consequences of corruption: An overview of empirical results. IW-Report, 2017. No. 2. P. 1–48. URL: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/157204/1/IW-Report-2017-02.pdf>.

³⁶ Функції держави. *ips.ligazakon.net*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/TS001811> (дата звернення: 10.05.2021).

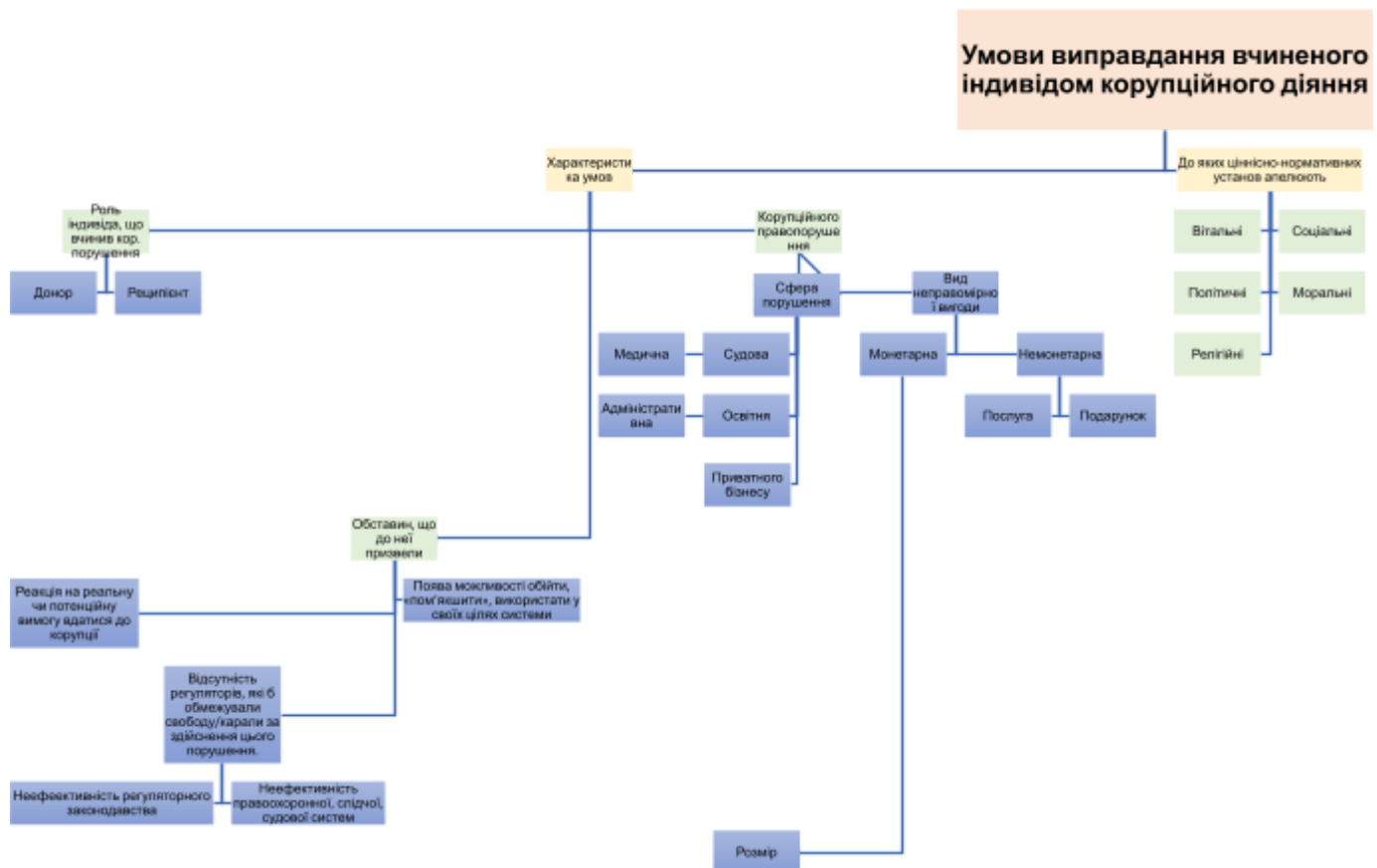
³⁷ What is corruption?. *U4*. URL: <https://www.u4.no/topics/anti-corruption-basics/basics> (date of access: 12.04.2021).

т. д.; 2) соціальні - сім'я, дисципліна, працьовитість, підприємливість, багатство, рівність, патріотизм тощо; 3) політичні - громадянські свободи, законність, конституція, світ та ін; 4) моральні - добро, любов, честь, порядність, повага до старших, любов до дітей і т. п. 5) релігійні - Боже, Святе Письмо, віра тощо; 6) естетичні - краса, стиль, гармонія [8]

З огляду на вищевикладені категорії ключових понять досліджуваного об'єкту, формуємо концептуальну схему «умов виправдання вчиненого корупційного діяння», що визначає, які саме аспекти будуть досліджуватися в рамках роботи.

1.6. Концептуальна схема умов виправдання корупційного правопорушення

Рисунок 1.

Кожна з цих умов може як самотійно, так і в поєднанні з іншими привести до виправдання корупційного правопорушення. Важливо встановити, які саме з них будуть визначальними при встановленні рішення виправдати чи засудити/осудити корупційне правопорушення.

Виходячи із проблематики дослідження та дослідницького питання, дослідження буде реалізоване у три стадії:

1. Огляд законодавства на предмет того, яким має бути набір вчинку, щоб визначити його як кримінальне правопорушення, ким має бути засуджена згідно з законом особа, а кого закон виправдовує (тобто, не вбачає у вчинках особи складу злочину, або застосовує до неї пом'якшення);
2. Огляд судової практики у розгляді корупційних справ: як реалізовується закон на практиці, кого та за що виправдовує суд або ж застосовує м'якші вироки (статистика судових рішень щодо корупції та аналіз судових рішень);
3. Аналіз суспільної точки зору на предмет виправдання корупції: за яких умов та на основі яких норм суспільство схильне виправдати корупціонера за скоєне ним правопорушення. Ця стадія буде поділена на два етапи: кількісне вимірювання схильності виправдовувати корупційні правопорушення за певних умов та якісний аналіз за результатом проведених фокус-груп, де учасники визначають важливість тих чи інших умов у прийнятті ними рішення про виправдання чи осудження корупціонера.

Саме за допомогою такого дизайну дослідження питання можливо буде глибинно зануритися у соціальну свідомість та зрозуміти логіку, за якою українське суспільство виправдовується за скоєне корупційне правопорушення.

Розділ 2. Законодавча сторона питання виправдання корупційного вчинку

Філософський погляд на співвідношення понять справедливості та узаконення визначає громадськість джерелом прийнятих норм та правил, що лягають в основу закону. Як зазначає філософ Х. Перельман: «Законодавці та судді, які застосовують санкції та обмеження для забезпечення поваги до закону та виконання покарань, зобов'язані виконувати свої функції в тому дусі, в якому ці функції були покладені на них. Законодавці повинні розробити закони, які будуть саме тому, що вони в гармонії з прагненнями громади, яку вони представляють; судді повинні застосовувати закони в дусі справедливості, відповідно до традицій громади, суддями якої вони є»³⁸. З огляду на це висловлювання, обґрунтовується важливість соціального контексту звідки походить законодавство і на яке воно поширюється. У такий спосіб, колективний розум суспільства, а саме – нація, визначає, які норми регулювання соціальної взаємодії увійдуть до законодавства, за що наступає покарання, а що залишається в межах норм і традицій – в рамках справедливого.

Виправдання, як у формі суддівського рішення, так і у формі соціального схвалення чи толерування, теж функціонує як субстанція, що апелює до норм,

---

³⁸ Perelman C. Justice and Justification. *Natural Law Forum*. 1965. No. 102. P. 1–21.
URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/187025382.pdf> (date of access: 02.05.2021).

традиції і поняття справедливості (навіть якщо суб'єктивної та характерної лише в контексті його соціального оточення). З цього випливає теза про те, що не кожен вчинок, який в законодавствах інших країн характеризується як корупційне правопорушення, визначатиметься таким в законодавстві України, адже цей же вчинок для українського суспільства може лежати в площині виправданого чи справедливого.

Відштовхуючись від цієї гіпотези, у Розділі 2 буде розглянуто законодавство України на предмет того, яких суб'єктів, за яких умов та за який вчинок, закон карає як корупціонерів, а кого і за що не визначає такими або ж застосовує щодо суб'єкта пом'якшення (а отже повністю чи частково залишає виправданим).

Для аналізу були використані чотири ключових інструменти: концептуальна схема, що викладена вище, та яка дозволяє структурувати пошуки явища виправдання за корупційний чи той, що має ознаки корупційного, вчинок; Кримінальний Кодекс та Закон України «Про запобігання корупції»; Науково-практичний коментар до Закону України «Про запобігання корупції», сформований авторами Банчук О.А., Дудоров О.О., Луцик В.В., Попович В.П., Сорока О.В., Хавронюк М.І.³⁹

Базовою та ключовою одиницею, від якого далі розвиватиметься деталізований аналіз умов виправдання чи незастосування покарання/застосування пом'якшення, є визначення поняття корупції, яким послуговується законодавство України.

Згідно з ст1. Закону «Про запобігання корупції» корупцією визначено «використання особою, зазначеною у частині першій статті 3 цього Закону, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою

---

³⁹ Науково-практичний коментар до Закону України «Про запобігання корупції» / Наук. ред. Хавронюк М.І. – К.: Baite, 2018. – 472 с.
URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/10290/comentar-corrup.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (да та звернення: 07.05.2021).

одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у частині першій статті 3 цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей»⁴⁰. Далі, із абз.5 цієї ж статті Закону випливає, що вчинок може бути кваліфікований як корупційне правопорушення, якщо йому наявні три ознаки: діяння – протиправне використання влади, наділеної в межах повноважень; наявність неправомірної вигоди; присутній спеціальний суб'єкт⁴¹.

2.1 «Червоні лінії» для виправдання корупціонерів у рамках кримінального процесу

Кримінальним кодексом України визначені положення, що стосуються корупційних злочинів та обмежують можливість застосування відносно відповідальних суб'єктів злочину процедури звільнення від відповідальності чи покарання, або ж пом'якшення такого.

У Національній доповіді НАЗК резюмує⁴², що для відповідальних за корупційний злочин осіб КК визначає *неможливим*: 1) звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із дійовим каяттям, примиренням з потерпілим, передачею на поруки, зміною обстановки; 2) призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом; 3) звільнення від покарання «з

⁴⁰ Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII : станом на 2 черв. 2021 р.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#n25> (дата звернення: 03.05.2021).

⁴¹ Науково-практичний коментар до Закону України «Про запобігання корупції» / Наук. ред. Хавронюк М.І. – К.: Баїте, 2018. – С.46-48.
URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/10290/comentar-corrup.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 07.05.2021).

⁴² Національне агентство з питань запобігання корупції. Національна доповідь щодо реалізації засад антикорупційної політики у 2019 році. Київ, 2020.
URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/05/Proyekt-Natsdopovidi-2019.pdf> (дата звернення: 12.05.2021).

урахуванням бездоганної поведінки і сумлінного ставлення до праці»; 4) звільнення від покарання з випробуванням; 5) дострокового зняття судимості.

Суттєво обмежено: 1) застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання; 2) заміни невідбутої частини покарання більш м'яким; 3) повного або часткового звільнення від відбування покарання за амністією та помилуванням.

Застосування таких додаткових обмежень у нормах закону, що перешкоджають «легальному» виправданню (толеруванню/помилуванню) корупціонерів, вказує на особливу увагу законодавця до проблеми корупції в Україні та його налаштованості попереджати безкарність за вчинення корупційного злочину.

2.2 Диференціація відповідальності за вчинення корупційного проступку в залежності від суб'єкта реалізації

Із самого визначення поняття корупційного правопорушення, що сформульоване в Законі «Про запобігання корупції» випливає, що донор неправомірної вигоди, якщо він не належить до категорії спеціального суб'єкта, в цілому не визначений як відповідальний учасник корупційного правопорушення. Однобокість законодавства неодноразово піддавалася критиці, і як уже згадувалося раніше, Домінік Енсте та Крістіна Хелдман висловлювали позицію того, що слід тримати у фокусі обидві сторони корупційного вчинку: одержувача платежу та донора. З цього випливає, що законодавець визначає відповідальним лише реципієнта чи співучасника неправомірної вигоди у ролі спеціального суб'єкта, дії інших учасників виправдовуються з тієї позиції, що закон їх не ідентифікує як учасників корупційного правопорушення.

Натомість, Кримінальний Кодекс у визначенні суб'єктів корупційного злочину та відповідальності для них за вчинення такого злочину послуговується дещо відмінними принципами. У примітці до ст. 45 КК України зазначено: «Корупційними злочинами відповідно до цього Кодексу вважаються злочини,

передбачені статтями 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також злочини, передбачені статтями 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 366, 368-369-2 цього Кодексу»⁴³. Суб'єктами злочину тут можуть виступати як і надавачі неправомірної вигоди, так і ті, хто цю неправомірну вигоду отримує. Таким чином, визначено чотири категорії осіб, що несуть відповідальність за корупційний злочин: службова особа органу влади, службова особа юридичної особи приватного права, особа, що надає публічні послуги (аудитор/нотаріус) та будь-яка інша деліктоздатна особа, що пропонує, обіцяє або надає неправомірну вигоду.⁴⁴ З цього випливає, що Кримінальний Кодекс, на відміну від Закону «Про запобігання корупції», не виправдовує жодного суб'єкта корупційних дій – а це ознака значних колізій між нормами законодавчих актів.

Як зазначають автори Науково-практичний коментар до Закону України «Про запобігання корупції», було б доречно із визначення корупційного правопорушення виключити ознаку суб'єкта як виключно осіб, зазначених в ст. 3 Закону, адже «...суб'єктом обіцянки, пропозиції чи давання неправомірної вигоди може бути будь-яка деліктоздатна (у кримінально-правовому, дисциплінарно-правовому і цивільно-правовому розумінні) особа»⁴⁵.

Варто також порівняти, чи є відмінність у силі відповідальності за вчинення корупційного злочину в залежності від суб'єкта його скоєння, що встановлює Кримінальний Кодекс. Для цього, розглянемо двох суб'єктів корупційного злочину: службову особу, яка є реципієнтом неправомірної вигоди,

⁴³ Стаття 45. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям. *protocol.ua*. URL: https://protocol.ua/ua/kriminalniy_kodeks_ukraini_statnya_45/ (дата звернення: 13.05.2021).

⁴⁴ Юридическая компания KFN. Кримінальна відповідальність за пропозицію неправомірної вигоди. *Kfn.ua*. URL: <https://kfn.ua/ua/stati/ugolovnaya-otvetstvennost-za-predlozhenie-nepravomernoj-vygody/> (дата звернення: 12.05.2021).

⁴⁵ Науково-практичний коментар до Закону України «Про запобігання корупції» / Наук. ред. Хавронюк М.І. – К.: Ваіте, 2018. – С.46
URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/10290/comentar-corrup.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (да та звернення: 07.05.2021).

та деліктоздатну особу – донора неправомірної вигоди, - порівняємо межі відповідальності, які визначаються законом для кожного з цих суб'єктів.

Порівняння здійснюватиметься у межах тих статей Кримінального Кодексу, які визначені як норми, що встановлюють відповідальність за **корупційні злочини** (із Примітки 1. до ст. 45 КК України), а саме: статті 191, 262, 308, 312, 313, 357, 410, 354, 364, 364-1, 365-2, 366, 368, 368-5, 369, 369-2. Важливо відзначити, що із аналізу були виключенні такі статті КК України як ст.320 та ст.210, з огляду на цілком обґрунтовану позиції авторів Науково-практичного коментаря щодо відсутності ознак корупційного діяння у цих двох нормах⁴⁶.

Також, на підставі того, що в межах однієї статті можуть бути прописані кілька частин норми, які встановлюють різну відповідальність для суб'єктів в залежності від величини та форми вчиненого ними корупційного злочину, у таблиці буде вказаний діапазон від найменш- до найбільш строгого покарання, що визначається кожною із відзначених статей.

Таблиця 1. Порівняння відповідальності призначеної суб'єктам за вчинення корупційного злочину, згідно з нормами Кримінального Кодексу України

Службова особа – реципієнт НВ					Деліктоздатна особа – донор НВ				
Номер статті ККУ	Відповідальність за статтею (в залежності від сили правопорушення)				Номер статті ККУ	Відповідальність за статтею (в залежності від сили правопорушення)			
	Штраф (н/м)	Конфіскація	Позбавлення волі	Позбавлення права обіймати посаду		Штраф (н/м)	Конфіскація	Позбавлення волі	Позбавлення права обіймати посаду
Ст. 191	2 000 – 5 000	Може бути застосована	4-12 років	До 3 років	Ст. 368-3	1 000 – 5 000	Може бути застосована	2-7 років	від 2 до 3 років
Ст. 262	-	Може бути застосована	3-15 років	-	Ст. 368-4	1 000 – 5 000	Може бути застосована	Від 2 до 8 років	До 3 років

⁴⁶ Науково-практичний коментар до Закону України «Про запобігання корупції» / Наук. ред. Хавронюк М.І. – К.: Ваіге, 2018. – С.48.

URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/10290/comentar-corrup.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (да та звернення: 07.05.2021).

Ст. 308	-	Можже бути застосована	3-12 років	До 3 років	Ст. 369	1 000 – 4000	Можже бути застосована	Від 2 до 10 років	-
Ст. 312	До 70	Можже бути застосована	1-12 років	До 3 років	Ст. 354 ч.1	100-500	-	До 2 років	-
Ст. 313	1 000 – 4000	Можже бути застосована	1-12 років	-					
Ст. 357	50-70	-	1-3 роки	-					
Ст. 410	-	-	3-15 років	-					
Ст. 364	250-1000	-	1-6 років	До 3 років					
Ст.354 ч.3-4	250-700	-	Від 2 до 3 років	-					
Ст. 364-1	1 000 – 6000	-	1-2 роки	До 2 років					
Ст. 366	250 – 4000	-	1-5 роки	До 3 років					
Ст. 368	1 000 – 4000	Можже бути застосована	2-12 років	До 3 років					
Ст. 368-5	-	-	5-10 років	До 3 років					
Ст.369-2	1 000 – 5500	Можже бути застосована	1-8 років	-					

Із порівняльної таблиці першим, що можна відзначити, так це кількість статей, за якими визначається відповідальність за вчинення корупційного злочину службовою особою та надавачем неправомірної вигоди: таких статей 14 та 4 відповідно. Законодавець не диференціює надавача неправомірної вигоди, а тільки розрізняє склад злочину, яке він вчинив.

Більш інформативним для аналізу виявилось порівняння відповідальності за корупційний злочин, до якої можуть бути притягнутими обрані суб'єкти, згідно з положеннями, що законодавець прописав у статтях КК України. Тут, ключовими є три прояви неоднакового визначення відповідальності за корупційний злочин стосовно різних суб'єктів.

Перший прояв, з огляду на діапазон встановлених відповідальностей, стосується деліктоздатної особи – донора неправомірної вигоди. Стосовно неї закон є більш поблажливим, адже максимальне значення діапазону можливого покарання є меншим, аніж до службової особи (реципієнта НВ). Як приклад, стосовно першого суб'єкта, найбільш тривале позбавлення волі може сягати 10 років, в той час як до службової особи максимальний термін визначений 15 років.

Другий прояв зафіксований щодо статті 354 КК України, де за корупційний злочин однакового складу, стосовно різних суб'єктів визначається різна відповідальність. Для реципієнта неправомірної вигоди визначено штраф у розмірі 250-700 неоподаткованих мінімумів, або позбавлення волі на 2-3 роки; для донора неправомірної вигоди – штраф у розмірі 100-500 неоподаткованих мінімумів, або позбавлення волі до 2 років.

Третій прояв полягає у тому, що у статтях, які визначають відповідальність за корупційний злочин для надавача неправомірної вигоди, позбавлення волі може застосовуватися лише на розгляд суду – як можливий варіант відповідальності, а не установленого законом покарання. У той час, серед статей, що визначають відповідальність для службових осіб, містяться такі статті, згідно з якими чітко встановлене покарання у вигляді позбавлення волі.

Із аналізу законодавства, що визначає поняття корупційного правопорушення та корупційного злочину на предмет диференціювання суб'єктів корупційного діяння та встановлення відповідальності за його вчинення, можна виділити одне ключове спостереження. Законодавець у положеннях Закону «Про запобігання корупції» та у Кримінальному Кодексі України має неоднозначне ставлення до реципієнта та донора неправомірної вигоди: більш схильний виправдовувати/захищати донора - деліктоздатну особу, - у спосіб встановлення для нього (порівняно із службовою особою) менш строгого покарання, а то й узагалі нівелюючи роль цього суб'єкта у корупційному правопорушенні. Таким чином, корупційні діяння цивільних громадян опиняються в позиції більшої виправданості у рамках закону.

2.3 Диференціація відповідальності на основі форми неправомірної вигоди

Слідуючи концептуальній схемі, розглянемо як законодавець характеризує саме корупційне діяння, а точніше - визначає, яким є предмет корупційного

правопорушення/злочину та чи є диференціація в залежності від місця (сфери) її реалізації.

Повертаючись до визначення, сформульованого в Законі «Про запобігання корупції» та тим, що визначає КК у примітці 2 до ст. 354 і примітці до ст. 364-1, однією із основних ознак діяння, яке слід ідентифікувати як корупція чи корупційне правопорушення, є наявність неправомірної вигоди. Законодавець визначає поняття неправомірної вигоди як інструмент, що у правопорушенні може виступати метою, предметом або ж засобом – усе залежить від дій та ролі суб'єкта.

Як підсумовують автори у Науково-практичному коментарі, у визначенні змісту неправомірної вигоди є два основних параметри. З одного боку, встановлений конкретний перелік вигод, що можуть виступати предметом неправомірної вигоди, а саме: грошові кошти та інше майно; переваги, пільги й послуги; нематеріальні активи; будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру. З іншого боку, значення має те, у який спосіб ця неправомірна вигода була передана (узгоджена для передачі), щоб ідентифікувати її як складову правопорушення: НВ обіцяють, пропонують, надають або одержують, на здійснення чого не було встановлено жодних законних підстав⁴⁷.

Коли ми говоримо в контексті того, яка із форм неправомірної вигоди виправдовується/не визначається як інструмент корупції в рамках закону або ж за яку встановлюється менше покарання, у такому разі слід зосередити фокус на пошуку: 1) наявності відмінностей у силі відповідальності в залежності від форми НВ; 2) наявності відмінностей у силі відповідальності в залежності від

---

⁴⁷ Науково-практичний коментар до Закону України «Про запобігання корупції» / Наук. ред. Хавронюк М.І. – К.: Баїге, 2018. – С.52.
URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/10290/comentar-corrup.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 07.05.2021).

розміру НВ; 3) пошук можливих форм вигод, що не визначені як НВ, але можуть становити корупційний ризик.

У приписах законодавчих норм не диференціюється сила відповідальності в залежності від предмету корупції (гроші, майно, послуга тощо). У Кримінальному кодексі визначено лише формулювання «неправомірна вигода», без надання значимості різним варіантам форм.

Окрема увага приділена хіба що категорії «подарунок», визначення якої законодавець описав у статтях 23 та 24 Закону «Про запобігання корупції». В силу того, що подарунок є символічним жестом, що притаманний українській культурі, але у той же час він може виконувати завуальовану функцію неправомірної вигоди, у статтях Закону визначені чіткі межі того, коли подарунок набуває ознак НВ. Розмежування базується на чотирьох ключових аспектах: 1) сукупна вартість таких подарунків, отриманих від однієї особи (групи осіб) протягом року, не перевищує двох прожиткових мінімумів; 1) якщо подарунок дарується близькими особами; 3) якщо подарунок одержуються як загальнодоступні знижки на товари, послуги, загальнодоступні виграші, призи, премії, бонуси; 4) подарунки державі, Автономній Республіці Крим, територіальній громаді, державним або комунальним підприємствам, установам чи організаціям⁴⁸.

Порушення встановлених обмежень щодо одержання подарунків регулюється нормами Кодексу України про адміністративні правопорушення, а саме статтею 172-5. Покарання в межах цієї статті поширюється виключно на службових осіб, та тих суб'єктів, які зазначені у пунктах 1, 2 частини першої статті 3 Закону України "Про запобігання корупції" – тобто звичайні громадяни не несуть відповідальності за подарунки, які навіть завідома були коштовними та вручалися як засіб схилення до протиправного використання службових

---

⁴⁸ Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII : станом на 2 черв. 2021 р.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення: 03.05.2021).

повноважень. Згідно з статтею: «...порушення тягне за собою накладення штрафу від двохсот до чотирьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією такого дарунка (пожертви) та з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю строком на один рік»⁴⁹.

Якщо співвіднести вагу відповідальності за отримання неправомірного подарунку та отримання неправомірної вигоди, можна відмітити, що законодавець визначає подарунок, як більш виправдану форму корупції (чи правопорушення, пов'язаного із корупцією), з огляду на менш строге покарання за його вручення, та невстановлення відповідальності для суб'єкта-надавача подарунку.

Розглядаючи розмір корупційного предмету та його вплив на тяжкість відповідальності за скоєння корупційного діяння, тут законодавець встановлює різницю. У нормах Кримінального кодексу пропонується наступна градація величини неправомірної вигоди: неправомірна вигода (звичайна), у значному розмірі, у великому розмірі, в особливо великому розмірі. Відповідно до цієї градації визначається ступінь тяжкості покарання за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою.

Як зазначається у примітці до ст. 368: «неправомірною вигодою в значному розмірі вважається вигода, що в 100 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, у великому розмірі - така, що у 200 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, в особливо великому розмірі - така, що у 500 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян»⁵⁰. Таким чином, згідно зі ст. 368, у випадку, коли неправомірна вигода була у значному розмірі, визначене покарання у вигляді позбавлення волі строком від 3 до 6 років та позбавлення

⁴⁹ Стаття 172-5. Порушення встановлених законом обмежень щодо одержання подарунків. *protocol.ua*. URL: https://protocol.ua/ua/kodeks_ukraini_pro_administrativni_praporushennya_stattya_172_5_1/ (дата звернення: 13.05.2021).

⁵⁰ Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III : станом на 23 квіт. 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n2583> (дата звернення: 14.05.2021).

права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 років. Зі зростання неправомірної вигоди, зростає і тривалість позбавлення волі: при неправомірній вигоді великих розмірів - строк від 5 до 10 років; при неправомірній вигоді особливо великих розмірів - строк від 8 до 12 років⁵¹.

2.4 Диференціація відповідальності на основі сфери реалізації корупційного діяння

Як уже було встановлено, Закон «Про запобігання корупції» при встановленні відповідальності за корупційне діяння розрізняє суб'єктів, що наділені службовими повноваженнями. Згідно з типологією, закон виділяє: 1) працівник підприємства, установи чи організації; 2) юридичні особи приватного права; 3) особи, які надають публічні послуги; 4) службові особи. Від так, розрізнення також стосується і сфери, де корупція може бути реалізована. Такими є сфера діяльності приватного права, сфера діяльності юридичної особи приватного права (господарські товариства, кооперативи, громадські організації, благодійні фонди), сфера публічних послуг

При порівнянні відповідальностей, які несуть суб'єкти різних сфер, було встановлено, що до осіб, які представляють сферу державного або місцевого самоврядування, Кримінальний кодекс застосовує найбільш тяжке покарання, порівняно із особами, що представляють приватне право чи юридичні підприємства приватного права⁵².

2.5 Диференціація відповідальності в залежності від супутніх обставин корупційного діяння

Більшої значимості при обтяженні відповідальності за скоєння корупційного злочину кримінальний кодекс приділяє таким умовам, як: 1)

⁵¹ Кримінальні корупційні правопорушення і відповідальність за їх вчинення. *Gc.gov.ua*. С. 1–23.
URL: <https://gc.gov.ua/files/Korupciya/kriminal.pdf> (дата звернення: 14.05.2021).

⁵² Кримінальні корупційні правопорушення і відповідальність за їх вчинення. *Gc.gov.ua*. С. 1–23.
URL: <https://gc.gov.ua/files/Korupciya/kriminal.pdf> (дата звернення: 14.05.2021).

вчинення дій повторно; 2) за попередньою змовою групою осіб; 3) у поєднанні з вимаганням неправомірної вигоди⁵³.

Виходячи з цього, законодавець є більше нетерпимим до постійних учасників корупційних діянь, до проявів організованої корупції, а також до спеціального суб'єкта чи службової особи, яка спровокувала виникнення корупційного мотиву.

Якщо розглянути усе вищесказане, з позиції класифікації корупційної поведінки за Хайденхаймером, а саме концепту толерантності до корупційних діянь, то можна підбити підсумки щодо того, якого суб'єкта та за які дії законодавець буде відносити у «сіру» зону корупції - радше виправдовувати (застосовувати менш тяжкі покарання чи взагалі не застосовувати їх).

Результати аналізу Закону «Про запобігання корупції» та Кримінального кодексу показали:

- роль надавача неправомірної вигоди як учасника корупційного діяння знаходиться у зоні «сірої» корупції, адже його діяння рідше визнається як таке, що заслуговує на покарання, а самі покарання, у порівнянні із службовою особою, є менш тяжкими;
- більш терпимим законодавець є до такої форми корупції як подарунок, адже у такому випадку не карає надавача НВ, а порушення встановлених обмежень щодо одержання подарунків регулюється Кодексом України про адміністративні правопорушення, а не кримінальні;
- законодавець розрізняє ціну НВ, тому до учасників корупції, де предмет злочину незначного розміру, КК застосовує менш тяжке покарання;

⁵³ Кримінальні корупційні правопорушення і відповідальність за їх вчинення. *Gc.gov.ua*. С. 1–23.
URL: <https://gc.gov.ua/files/Korupciya/kriminal.pdf> (дата звернення: 14.05.2021).

- Законодавчі акти, що регулюють корупційні відносини, є розуміючими до тих, хто став «жертвою» корупційного примусу, до тих, для кого ця практика була одноразовою, і до тих, хто діяв самотужки.

Розділ 3. Виправдання корупції в рамках судового процесу

Американський юридичний філософ Кларенс Морріс у своїй книзі «*The Justification of the Law*», відстоював позицію з приводу ролі суддів у процесі визначення та встановлення справедливості. На його думку, судді не просто застосовують норми закону автоматично, а аналізують, тлумачать та доповнюють його своїми рішеннями. У той же час, судді у своїх рішеннях мають діяти відповідно до прагнень громади, яку вони представляють. Таким чином, рішення суддів стосовно того, що є справедливим, а що - ні, у тому числі виходить від прагнень громадськості, що є джерелом їхньої сили⁵⁴.

Згідно з таким підходом, рішення суддів стосовно того, кого слід виправдовувати, а кого карати, мають співпадати із поглядами громадськості на

---

⁵⁴ Cf. Clarence Morris, Law, Justice and the Public's Aspirations, in NoMos VI 170-190 (1963). ст. 151-160.

це питання. Відтак, якщо прагнення суспільства відтворюються суддями, то це відображатиметься в позитивній оцінці діяльності інституту та його представників. Натомість, українське суспільство, за результатами опитування громадської думки, радше демонструє незадоволеність діяльністю судів, а також недовіру до носіїв правосуддя. Згідно з результатами дослідження Соціологічної групи Рейтинг проведеного у вересні 2020 року, діяльністю судів задоволені лише 11% опитаних українців⁵⁵; а за результатами опитування Центру Разумкова у листопаді 2020 році, лише 14,3% респондентів висловлюють довіру до судової системи в цілому⁵⁶. Дані вказують на те, що судді не виконують очікування та прагнення громадян, які на них були покладені. У тому ж числі, неспіввіднесення поглядів громадян та суддів буде також поширюватися на рішення щодо застосування виправдання чи покарання у питаннях корупційних правопорушень.

Джерело відмінностей між поглядами громадськості та суддів на загальну картину діяльності інституту та окремі суддівські рішення (яке відтворюються і в статистичних даних) можна вбачати у двох аспектах.

Перший аспект полягає у тому, що при прийнятті рішень судді оперують власним тлумаченням принципу верховенства права. Науковці у сфері права О. Дудоров та М. Мазур зазначають, що принципу верховенству права характерна багатогранність трактування не лише на рівні категорій «добра» та «справедливості», але й відображається у неоднозначності рішень, що впливають при застосування принципу у реальних судових справах. Автори пишуть: «Тут і виникає проблема того, що, керуючись своїм розуміння

⁵⁵ Соціологічна група Рейтинг. Суспільно-політичні настрої населення. *ratinggroup.ua*. URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/obschestvenno-politicheskie_nastroeniya_naseleniya_3-6_sentyabrya.htm?fbclid=IwAR23n49g4p4E63HWV4eia8j1KyPA2as7rklG3Pxx3whP_0xbJo1khhbHc3ew (дата звернення: 13.04.2021).

⁵⁶ Соціологічна служба Центр Разумкова. Оцінка громадянами ситуації в країні, рівень довіри до соціальних інститутів та політиків, електоральні орієнтації громадян (жовтень–листопад 2020р.). *razumkov.org.ua*. URL: <https://razumkov.org.ua/napiamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-riven-doviry-do-sotsialnykh-institutiv-ta-politykiv-elektoralni-orientatsii-gromadian-zhovten-lystopad-2020r> (дата звернення: 15.04.2021).

«верховенства права», суддя може постановити рішення всупереч не тільки закону, а і здоровому глузду»⁵⁷.

Другий аспект стосується високого рівня уявлення серед українців про поширеність корупції у судах (62% переконаних поміж опитаних), залежність суддів від олігархів і політиків (50%), а також про заангажованість суддівських рішень (38%)⁵⁸. Такі дані представлені Фондом Демократичних ініціатив імені Ілька Кучеріва у червні 2019 року, що вказують на проблемне сприйняття судової системи громадянами, зокрема пов'язаного із недоброчесністю та залежністю суддів.

На даному етапі, фіксуємо такі ключові спостереження:

- Існує розбіжність у поглядах громадськості та суддів щодо рішень, які слід застосовувати до окремих правопорушень: притягнути до відповідальності чи виправдати. Така розбіжність у тому числі поширюється на практику виправдовування за корупційні правопорушення.
- Розуміємо можливо природу цих розбіжностей: у тому, що суддівське рішення є результатом його власного тлумачення норм закону та принципу «верховенства права»; потенційною поширеністю корупції у судах, що може втілюватися у безпідставних чи незаконних рішеннях суддів, з якими незгодна громадськість.

Відходячи від цих спостережень, зосередимо увагу більш детально на тому, якими є суддівські рішення у корупційних справах, яких суб'єктів ці

⁵⁷ Дудуров О. О., М.В М. Реалізація принципу Верховенства права у випадках застосування Закону про кримінальну відповідальність: постановка проблеми, міжнародний і зарубіжний досвід. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 5. С. 130–141. URL: http://www.lsej.org.ua/5_2017/36.pdf.

⁵⁸ Куйбіда Р. ДОВІРА ДО СУДУ В УКРАЇНІ: як переламати негативну тенденцію. 2019. 10 с. URL: <https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2019/09/ДОВІРА-ДО-СУДУ-В-УКРАЇНІ-1.pdf> (дата звернення: 03.05.2021).

рішення стосуються та за яких умов відповідальних суб'єктів суд схильний виправдовувати.

Для цього завдання скористаємося статистичною інформацією про притягнення осіб до відповідальності за вчинення корупційних правопорушень, які були зібрані Національним агентством з питань запобігання корупції до Національної доповіді щодо реалізації засад антикорупційної політики у 2019 році⁵⁹.

3.1 Статистика відкритих проваджень за вчинення корупційних злочинів

Згідно з результатами, які містяться в Національній доповіді, станом на 2019 рік у розгляді в судах першої інстанції перебувало 9054 кримінальних проваджень, що стосувалися корупційних злочинів. Серед них, 3949 надійшли саме у 2019 році, а решта – перейшли із минулих років.

Для того, щоб визначити специфіку суддівського виправдання за корупційні злочини, розглянемо на яких підставах стосовно суб'єктів відкривалися провадження, а саме статті, за якими їх було звинувачено. Для аналізу також порівняємо кількість проваджень за статтями, що надходили протягом 2018 та 2019 років, щоб мати змогу поглянути на розподіл у динаміці.

Картина розподілу має наступний вигляд:

Таблиця 3. Розподіл проваджень за статтею кримінального порушення, на розгляді в судах першої інстанції у 2018–2019 роках

Стаття КК України	Види кримінальних порушень	К-сть проваджень, що надійшли у звітному році		Частка проваджень за статтею	
		2018р.	2019р.	2018р.	2019р.
191 (84, 86-4)	Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем	1389	1328	34%	34%
364 (165)	Зловживання владою або службовим становищем	229	214	6%	5%

⁵⁹Національне агентство з питань запобігання корупції. Національна доповідь щодо реалізації засад антикорупційної політики у 2019 році. Київ, 2020.

URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/05/Proyekt-Natsdopovidi-2019.pdf> (дата звернення: 12.05.2021). С. 168-169

368 (168)	Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання	787	708	19%	18%
369	Пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі	478	703	12%	18%
366-1	Декларування недостовірної інформації	697	436	17%	11%
354 (191- 2)	Підкуп працівника підприємства, установи чи організації	28	44	1%	1%
209	Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом	91	84	2%	2%
368-3	Підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми	28	50	1%	1%
	Інше	418	382	10%	10%
Total		4 145	3949	100%	100%

З огляду на таблицю, можна зафіксувати кілька ключових спостережень:

- Практично третина визначених кримінальних проваджень відкрита за порушення статті 191 – про привласнення, розтрату або заволодіння майном, шляхом зловживання службовим становищем, що робить службову особу найчастішим фігурантом у корупційних злочинах;
- Протягом 2019 року, зросла частка притягнень до відповідальності сторони надавача неправомірної вигоди, адже частка проваджень за порушення статті 369 «Пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі» протягом року зросла на 6%. Із розподілу: у 2018 рік за корупційне правопорушення вчинене донором НВ радше не оформлювалися кримінальні провадження; це помітно навіть зі співвідношення кількості проваджень за статтями 368 («прийняття пропозиції НВ») та 369 («пропозиція НВ»), де частки становлять 19% та 12% відповідно. Починаючи з 2019 року, носії правосуддя починають зрівнювати роль донора неправомірної вигоди із роллю реципієнта за вчинення корупційного злочину, адже частки проваджень за цими двома статтями у 2019 році були рівними;

- Помітною зміною у 2019 році стало зменшення частки кримінальних проваджень за декларування недостовірної інформації (ст. 366-1 КК України) – на 6%, що може вказувати на менш пристальну увагу контролюючих органів щодо виконання норми права службовцями, або ж на формування практики правильного декларування серед службовців;
- Показовим також є незначний відсоток проваджень, що стосуються корупційних порушень у сфері приватного права, як у 2018 так і в 2019 роках кількість таких справ не перебільшувала 50 проваджень (частка на рівні 1%). Це може свідчити про несформовану практику відновлення справедливості у питаннях, що стосуються приватного права чи необізнаність у можливості відкриття провадження про корупцію у цій сфері.

З огляду лише на статистику відкритих проваджень про корупційні злочини, які надійшли до суду, можна підсумувати, що на практиці у більш виправданому становищі все ще залишається суб'єкт-донор неправомірної вигоди (хоча увага до його ролі у злочині починає поступово зростати). Також, все ще виправданою (такою, стосовно якої неохоче відкривають провадження) залишається корупція у сфері приватного права, що може вказувати на необхідність підняття свідомості у громадян та контролюючих органів до цього питання.

3.2 Статистика суддівських рішень щодо проваджень за вчинення корупційних злочинів

У питанні безпосередньої практики виправдання злочинів, які мали ознаки корупційних, більш інформативною стане статистика розглянутих судами проваджень. Згідно з даними, які були систематизовані та проаналізовані

НАЗК у тексті Національної доповіді ⁶⁰, в середньому за рік суддями розглядається 2800 проваджень. Це в середньому становить 70% від усіх відкритих за рік проваджень.

В межах цього показника, як у 2018, так і в 2019 році, вирокі були постановлені до трохи більше половини розглянутих проваджень. У той же час, стосовно майже 30% проваджень ухвалювалося рішення про закриття справи. Як зазначено в тексті Національної доповіді, причиною може бути, з одного боку – невисока якість підготовки матеріалів досудового розслідування, а з іншого – можливий прояв замовності рішення, де закрити провадження є найлегшим способом дозволити корупціонеру уникнути відповідальності за злочин. Позитивним є факт того, що у динаміці за два роки, відсоток закритих проваджень зменшився на 6%.

У рамках дослідницького питання, важливо поглянути на те, стосовно яких статей найчастіше застосовувалося рішення про закриття провадження, адже це буде також свідченням виправдання вчинку, хоч і не в форматі суддівського вироку. На основі даних 2018-2019 рр. варто відмітити кілька статей:

Таблиця 4. Розподіл розглянутих суддями проваджень за статтею кримінального порушення, у розрізі 2018-2019 рр.

Стаття КК України	Види кримінальних порушень	Усього розглянуто		Закрито провадження у справі			
				2018		2019	
		2018	2019	К-сть	%	К-сть	%
368 (168)	Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання	434	422	7	2%	43	10%
366-1	Декларування недостовірної інформації	642	460	574	89%	389	85%
364 (165)	Зловживання владою або службовим становищем	118	145	43	36%	59	41%

⁶⁰ Національне агентство з питань запобігання корупції. Національна доповідь щодо реалізації засад антикорупційної політики у 2019 році. Київ, 2020.

URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/05/Proyekt-Natsdopovidi-2019.pdf> (дата звернення: 12.05.2021). С. 170-171

191 (84, 86-4)	Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем	851	893	194	23%	170	19%
----------------	--	-----	-----	-----	-----	-----	-----

Найбільший відсоток проваджень, які закривають, стосуються декларування недостовірної інформації – більше 80% з розглянутих проваджень. Значний відсоток справ закривається при порушеннях за статтею 364 «Зловживання владою або службовим становищем» - майже кожна третя справа. Чверть проваджень закриваються за статтю 191 «Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем». А станом на 2019 рік, майже кожне 10 провадження на основі порушення статті «Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання НВ» після розгляду суддями було закрито.

Такі дані вказуються на те, що навіть уже відкриті провадження із ознаками вчинення корупційних злочинів, не проходять етапу належного огляду суддями – стосовно них не виноситься вирок, а застосовують процедуру закриття провадження.

Що характерно: суб'єктами кримінальних порушень, провадження щодо яких найчастіше закривають, є службові особи. З цього можна припустити, що судді вірогідніше виправдають службових осіб, щодо яких висунуті підозри про вчинення корупційних правопорушень – саме у спосіб закриття провадження, а не винесення вироку, з огляду на зручність такого методу.

3.3 Статистика постановлених вироків щодо проваджень за вчинення корупційних злочинів

Для тих підсудних, яким таки довелося пройти процедуру заслуховування вироку щодо корупційного провадження, все ще зберігається «шанс» бути виправданим – вірогідність настання цього шансу становить 8%. Саме таким є середній відсоток застосування вироку «виправданій» серед закінчених

проваджень, відкритих за ознаками вчинення корупційних злочинів (станом на 2019 р.)⁶¹.

Із тексту Національної доповіді розглянемо кілька основних проваджень за статтею, щоб оцінити стосовно яких корупційних злочинів найчастіше реалізовується виправдання у форматі вироку.

Таблиця 5. Розподіл суддівських виправдань в межах вироку щодо проваджея за статтею кримінального порушення, станом на 2019 р.

Стаття КК України	Види кримінальних порушень	Усього осіб	Виправданих	Частка виправдань (від усього осіб)
191 (84, 86-4)	Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем	1042	73	7%
209	Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом	107	7	7%
364 (165)	Зловживання владою або службовим становищем	157	22	14%
366-1	Декларування недостовірної інформації	448	6	1%
368 (168)	Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання	474	92	19%
368-3	Підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми	33	7	21%
369	Пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі	587	25	4%
369-2	Зловживання впливом	205	15	7%

Особливо вирізняються частки виправдання осіб у кримінальних порушеннях за ст. 364, 368 та 368-3, адже виправдання тут вдвічі, а то й втричі частіше застосовується відносно підсудних. Характерно, що суб'єктами, яких найчастіше виправдовують, є:

- 1) або службові особи, щодо яких були підозри у одержанні неправомірної вигоди чи зловживанні владою;
- 2) або донори неправомірної вигоди – за підкуп службової особи юридичної особи приватного права, куди, як зазначалося раніше, суд і в принципі рідко вмішується.

⁶¹ Національне агентство з питань запобігання корупції. Національна доповідь щодо реалізації засад антикорупційної політики у 2019 році. Київ, 2020.

URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/05/Proyekt-Natsdopovidi-2019.pdf> (дата звернення: 12.05.2021). С. 171-173

Результати аналізу судової практики та статистичних даних щодо відкритих проваджень демонструють:

- З огляду на зміст відкритих проваджень, у більш виправданому становищі все ще залишається суб'єкт-донор неправомірної вигоди, оскільки щодо нього рідше відкриваються провадження. Також, все ще виправданою (такою, стосовно якої неохоче відкривають провадження) залишається корупція у сфері приватного права;
- У провадженнях, які найчастіше залишають без вироку – тобто закривають під час розгляду суддями – ключовими фігурантами кримінальних порушень є службові особи. З цього можна припустити, що судді вірогідніше виправдають службових осіб, щодо яких висунуті підозри про вчинення корупційних правопорушень – саме у спосіб закриття провадження, а не винесення вироку;
- Ключовими фігурантами справ, стосовно яких судді вірогідніше застосують вирок «виправдати», є службові особи або ж учасники підкupu службової особи юридичної особи приватного права.

Розділ 4. Соціальне виправдання корупційних діянь: кількісний та якісний вимір

Увага дослідників до розвитку українських антикорупційних реформ прикута уже протягом останніх 8-ми років, однак очікуваного дива у боротьбі із корупцією поки так і не спостерігається. На невеликий успіх протидії корупції

вказують як закордонні аналітики⁶², так і дані міжнародних оцінювань, такі як CPI⁶³ чи WWS⁶⁴. Невідповідність очікувань реальному становищу може полягати у помилковій презумпції того, що корупція в Україні є відхиленням, яке потребує полагодження. У своїй праці, дослідниця корупції А. М. Піпіді називає такий підхід універсалізмом, де всі і все піддається закону про рівний та справедливий розподіл благ. Натомість, існує протилежна сторона медалі – партикуляризм, що є способом соціальної організації, якому характерний преференційний розподіл суспільних благ серед тих, хто володіє більшою владою⁶⁵. На думку авторки, український випадок скоріше підкорюється другому правилу⁶⁶, а отже з цього можна розглядати корупцію в Україні не як відхилення від норми, а як норму, що сформувалась на базі фаворитизму та практик довкола нього.

Така теза підсилює вагу для визначення того, яким є громадський погляд на корупцію, оскільки саме громадськість є основним носієм та відтворювачем партикуляристської норми. З цього слід розуміти, що зміст антикорупційного законодавства, його трактування і виконання в межах судових процесів та реакція суспільства на антикорупційні реформи – усе буде залежати від висхідних норм і сенсів, які переважна більшість визначила для себе як спільні.

Соціальний погляд на питання виправдовування корупційних вчинків буде завершальним елементом, в рамках цієї наукової роботи. Послугуючись результатами аналізу, стане можливим провести чіткі межі між «відтінками» корупційної поведінки – які визначає у своєму концепті А. Хайденхаймер⁶⁷.

⁶² Lough J., Dubrovskiy V. Are Ukraine's Anti-corruption Reforms Working?. London : Chatham House, 2018. 46 p. URL: <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/publications/research/2018-11-19-ukraine-anti-corruption-reforms-lough-dubrovskiy.pdf> (дата запитування: 21.04.2021).

⁶³ Ukraine in the Corruption Perceptions Index 2020. Transparency International Ukraine. URL: <https://ti-ukraine.org/en/research/ukraine-in-the-corruption-perceptions-index-2020/> (date of access: 13.04.2021).

⁶⁴ World Values Survey. URL: <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSOnline.jsp>.

⁶⁵ Mungiu-Pippidi A. Corruption as Social Order. World Development Report, 2017. 11 p. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/27046/116067-WDR-PUBLIC-WDR17-BP-Corruption-as-social-order-MungiuPippidi.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (date of access: 24.04.2021).

⁶⁶ Publication Theme: Particularism. *againstcorruption.eu*. URL: <https://www.againstcorruption.eu/publication-theme/particularism/> (date of access: 17.05.2021).

⁶⁷ Wenyan T. Corruption tolerance and its influencing factors—the case of China's civil servants / T. Wenyan, X. Guo. // Journal of Chinese Governance. – 2017. – №163. – С. 1–22.

Таким чином встановити, що українці вважають "чорною" корупцією, яка підлягає осуду і за її вчинення бажають покарання; що сприймається як «сіра» корупція – покарання за яку лише деякі люди вважають доречним застосовувати; та що розглядається як «біла» корупція – тобто те діяння, за яке ані закон, ані суспільство не бажає карати.

Сукупність отриманих знань в результаті дослідження дозволить доповнити уявлення про сприйняття корупції в українському контексті та ідентифікувати поведінкові установки громадян щодо неї. Інструмент дослідження громадської думки про корупцію через призму соціального виправдовування (або ж толерування) уже тривалий час використовується науковою спільнотою, при цьому демонструючи результат. Так, дослідники Сяюань Го та Ту Веньян відзначили, що науковці доводять зв'язок між толеруванням та корупцією, здійснюють емпіричні дослідження та вивчають якими є визначаючими фактори для цього соціального явища⁶⁸, тим самим наголошуючи на важливості такого інструменту. У той же час, єдине дослідження на тему толерування корупції в Україні із врахування контекстних умов здійснювалося у 2015 році⁶⁹.

На цій підставі, в рамках дослідницької роботи було поставлено за мету: 1) актуалізувати дані, провести зріз громадської думки, який релевантний сьогоденню, адже, як відомо, з 2015 до 2021 року було реалізовано кілька масштабних антикорупційних реформ, що могло змінити сприйняття корупції громадськістю; 2) дослідити глибше умови та їхнє значення для суспільства, коли люди приймають рішення про виправдання/толерування корупції.

Виходячи із поставлених цілей, саме дослідження було розділене на два етапи. Перший з них полягав у кількісному вимірюванні питання того,

⁶⁸ Wenyan T. Corruption tolerance and its influencing factors—the case of China's civil servants / T. Wenyan, X. Guo. // *Journal of Chinese Governance*. – 2017. – №163. – С. 1–22.

⁶⁹ Толерантність до корупції шкодить економіці та відчуттю щастя. *radiosvoboda.org*. 2016. 16 серп.
URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27923287.html>.

наскільки в цілому українці сьогодні готові виправдовувати корупційні дії та яким чином змінюються їхні відповіді в залежності від визначених умов. Таким чином, кількісний замір відбувався шляхом реалізації опитування громадської думки методом САТІ (телефонне опитування) із застосування індивідуально розробленого блоку запитань, що стосувався виправдовування/толерування корупції.

Другий етап дослідження був покликаний визначити сенси, значення чи пояснення питань, що стосувалися виправдовування корупції в українському контексті. Для цього було організовано 2 фокус-групових дослідження із представниками молодого та старшого покоління, завданням яких було встановити межі між виправданою корупцією, та корупцією аморальною, такою, що заслуговує на покарання. Важливо було встановити не те, як добре учасники знають антикорупційне законодавство та слідує йому, а те, до яких соціальних норм, практик та поведінки вони апелюють під час визначення того, яке корупційне діяння заслуговує на соціальне виправдання, а яке має підлягати суспільному осуду.

4.1 Методологія кількісного етапу: опитування громадської думки

Отримати кількісні дані про стан толерування корупції в Україні, які були б репрезентативні для всієї України, стало непростим завданням в рамках цієї наукової роботи. Можливість виконання завдання була забезпечена завдяки підтримці центру дослідження суспільства, створеного при АТ «НСТУ». Зважаючи не лише на важливість для наукової спільноти вивчити питання ставлення громадськості до корупції, але й той факт, що дослідження цього питання перетиналося із місією Суспільного мовника, дослідницьким центром було представлено місце для імплементації блоку питань на тему корупції.

Як результат, 10 індивідуально розроблених запитань були долучені до анкети телефонного опитування соціологічного дослідження, яке дослідницька група реалізовувала у грудні 2020 року. Вибірка кількісного опитування склала

10550 респондентів. Було охоплено 5 макрорегіонів України, тим самим забезпечено репрезентативність отриманих даних для всієї України.

Пропоную розглянути більш детально методологію побудови блоку запитань та на базі яких існуючих вимірювань цей блок розроблявся.

Ключовими прикладами із вимірювання й оцінки толерантності до корупції, для конструювання власної методології, було обрано методологію World Values Survey⁷⁰, методологію із дослідження КМІС «Стан корупції в Україні»⁷¹ та із дослідження толерантності серед китайських державних службовців⁷².

Дослідження WVS пропонує вимірювання культурного виправдання корупції через оцінку кількох індикаторів: розкрадання майна, махінацій із податками, хабарництва та незаконного одержання пільг, – що стало корисним для встановлення того, у який спосіб слід формулювати запитання із відтворенням контекстуальності та які форми корупційності варто врахувати.

Опитування громадської думки «Стан корупції в Україні», проведеного аналітичним центром КМІС у 2015 році, у своїй методології пропонує вимірювати рівень толерантності до корупції за 4-рівневою шкалою Лайкерта із акцентуванням на важливості врахування соціально-демографічних характеристиках респондентів (вік, стать).

Із вимірювання толерантності серед китайських державних службовців, яке проводили дослідники Сяюань Го та Ту Венянь, які запропонували розділити досліджувані змінні на дві категорії: толерантність до корупції у різних сферах; толерантність до конкретної форми корупції.

⁷⁰ World Values Survey Wave 7 (2017-2020). *worldvaluessurvey.org*. URL: <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV7.jsp> (date of access: 29.11.2020).

⁷¹ Київський міжнародний ін-т соціології. Стан корупції в Україні. Порівняльний аналіз загальнонаціональних досліджень: 2007, 2009, 2011 та 2015. Київ : Київ. міжнар. ін-т соціології, 2015. 68 с. URL: https://kiis.com.ua/materials/pr/20161602_corruption/Corruption%20in%20Ukraine%202015%20UKR.pdf (дата звернення: 18.03.2021).

⁷² Wenyan T. Corruption tolerance and its influencing factors—the case of China's civil servants / T. Wenyan, X. Guo. // *Journal of Chinese Governance*. – 2017. – №163. – С. 1–22.

Таким чином, врахувавши пропозиції із уже існуючих методологій кількісного дослідження толерантності до корупції, дизайн розробленого блоку запитань виглядає наступним чином:

- Питання поділені на дві категорії:
  - 1) 2 питання покликані заміряти поширеності толерування корупції (узагальненої) серед українців. Єдина диференціація між цими питаннями полягала у рівні реалізації. Мова йде про перевірку відмінностей між відповідями щодо соціального виправдання індивідуальної корупції та виправдання урядової корупції;
  - 2) 8 питань для заміру ставлення респондентів до конкретизованої, прикладної корупції. Питання націлені виміряти зміни у відповідях респондентів, в залежності від запропонованих умов вчинення корупції – у даному випадку ключовою умовою виступала сфера реалізації корупції.
- Респонденти оцінювали свою вірогідність виправдати той чи інший приклад корупції в межах дихотомічної шкали із варіантами відповідей «Так, можна виправдати», «Ні, виправдати не можна».

Подібне вимірювання дозволило оцінити поведінкові патерни людей – у даному випадку, установок щодо корупційних стимулів. В результаті, була сформована база даних всеукраїнського дослідження, проведеного дослідницькою групою компанії АТ «НСТУ», на основі якої здійснений подальший аналіз в межах цієї роботи.

4.2 Результати кількісного етапу: установки українців щодо корупції

Маючи за мету визначити установки українського населення щодо корупційних стимулів, а також поширеність толерування, розглянемо як змінюються відповіді в залежності від формулювання. Спершу, запитання були націлені виміряти загальні налаштування українців – яку думку вони

відтворюють на рівні моралі – толерують чи ні корупцію в цілому. Опитані відповідали на питання щодо дозволеності за гроші обходити певні норми та правила. Картина розподілу мала наступний вигляд:

Таблиця 6. Загальна поширеність толерування корупції серед українців

	Так	Ні
Чи можна задля вирішення власних проблем за гроші обходити певні правила і норми?	16,0%	84,0%
Чи можна задля швидшого просування реформ обирати незаконні методи їх впровадження?	7,8%	92,2%

Як бачимо, українці більш, ніж удвічі ладні визнавати раціональність індивідуальної корупції, у порівнянні із корупцією вищого рівня – урядовою. Проблем зі сприйняттям корупції на рівні моралі немає, адже майже 85% відносять його до категорії неправильного, аномального, протиправного. Втім, все ж 16,0% опитаних ладні вважати корупцію виправданою і у подальшому аналізі цей відсоток буде використаний як умовно «допустимий» рівень поширеності толерування корупції в українському суспільстві – як умовна точка, відносно якої здійснюватиметься порівняння.

Далі, для заміру оцінки того, якими є налаштування респондентів, коли абстрактна корупція набуває практичних форм, опитані були введені в умови. Контекст допоміг спроектувати для респондентів конкретну, прикладну корупцію, яка може бути більш знайомою та зрозумілою. При цьому, питання не стосувалися прямої індивідуальної участі, а пропонували оцінити умови, при яких в цілому можна виправдати чи осудити корупційний вчинок. Як наслідок конкретизації формулювання запитань – введення умов вчинення корупції – маємо наступний розподіл:

Таблиця 7. Поширеність толерування корупції за визначених умов

	Так	Ні
отримання кращих медичних послуг	42,0%	58,0%
для отримання посади/просування по кар'єрній драбині	8,8%	91,2%
для покращення своїх успіхів/успіхів своїх дітей у навчальному закладі	16,0%	84,0%
для вирішення проблем у бізнесі	14,2%	85,8%
для залагодження дрібних порушень	13,9%	86,1%
для покращення економічного добробуту своєї сім'ї	21,7%	78,3%
для отримання довідок, формальних документів	16,4%	83,6%
для відстоювання своїх інтересів у суді	15,2%	84,8%

Із первинного аналізу розподілу можна відмітити той факт, що відповіді респондентів варіюють в залежності від зазначення сфери, де ця корупція реалізовується. Таким чином, помітними стають відмінності між толеруванням абстрактної корупції – на рівні моралі, від толерування більш конкретної корупції – на рівні наближеному до практичного. Це є наглядним прикладом того, що дослідник Бу Ротштайн визначив як відмінність «норм моралі» від «норм практики»⁷³.

Помітно вирізняється відсоток толерування корупційних практик при таких умовах: для отримання кращих медичних послуг – 42,0%; для покращення своїх успіхів/успіху своїх дітей у навчанні – 16,0%; для покращення економічного добробуту своєї сім'ї – 21,7%; для отримання довідок – 16,4%. Важливо, що відсоток виправдань при відзначених вище умовах є більшим (або рівним) від умовно «морально допустимого» показника поширеності толерування, який становить 16,0%. Це свідчить про те, що за певних умов корупція може стати виправданою: від 0,4% до 26,0% респондентів, які заявляли про неготовність виправдовувати корупцію, ладні розглядатися раціональність та виправданість корупційного інструменту в деяких сферах. Отже, навіть маючи в цілому нетерпимість до корупції – як чітку моральну

⁷³ Визначення були озвучені в рамках лекції студентам ACREC, 24.02.2021

позицію, думка спроможна змінюватися, коли справа наближається до поведінки на практиці.

Також, характерною особливістю для надмірно толерованих корупційних умов є те, що вони у той чи інший спосіб стосуються цінності «захисту сім'ї». Таке припущення вказує на потребу перевірити, які фактори стоять за варіативністю відповідей. Таким чином, спершу проаналізуємо, які мотиви стоять за кожною умовою, що впливають на зміну рівня поширеності толерування корупції. Також, проаналізуємо якими є відмінності в залежності від соціально-демографічних ознак опитаних, чи є перекоси у відповідях серед представників різної статі, віку та регіону проживання респондентів.

Одним із способів перевірки причинно-наслідкового зв'язку між змінними – є індуктивний метод, де логічний висновок бере початок із визначення характеристик індивідуального випадку, пошуку закономірності та виокремлення правила⁷⁴. У той самий спосіб визначимо чи існують закономірності у рівні толерування корупції, що притаманні певним категоріям осіб та якими є об'єднуючі характеристики представників цих груп.

На цій підставі, враховуючи складність обрахунку, подальший аналіз здійснювався в системному програмуванні SPSS, який забезпечив можливість виконати ієрархічну кластеризацію респондентів на основі їх відповідей. Метод кластеризації означає групування об'єктів за принципом схожості притаманних їм характеристик, де всередині групи мають опинитися «схожі» між собою об'єкти, які у в той же час відмінні від об'єктів інших груп⁷⁵.

У межах цього аналізу, кластеризація відбувалася на основі відповідей учасників дослідження на питання толерантності до корупції. Відповідно, групи були сформовані в залежності від виправдання чи засудження респондентами

⁷⁴ Індукція і дедукція // Українська мала енциклопедія : 16 кн. : у 8 т. / проф. Є. Онацький. — Накладом Адміністрації УАПЦ в Аргентині. — Буенос-Айрес, 1959. — Т. 2, кн. 4 : Літери Ж — Й. — С. 541. — 1000 екз.

⁷⁵ Обзор алгоритмов кластеризации данных. *habr.com*. URL: <https://habr.com/ru/post/101338/> (дата звернення: 20.05.2021)

того чи іншого корупційного проступку. Кластеризація відбувалася на основі 10-и питань блоку анкети, тобто набір відповідей окремого респондента на усі ці питання визначав до якої групи він/вона радше потрапить.

Важливим моментом при проведенні методу кластеризації – обирати таку кількість та склад кластерних груп, де кожна окрема група об'єднуватиме в собі мінімум 15-20% респондентів. Дотримання цього забезпечує рівномірний розподіл між групами та убезпечує від надмірного дроблення опитаної сукупності. За результатами проведеного кластерного аналізу, система SPSS запропонувала найбільш оптимальне рішення: виділити 4 кластери – тобто 4 групи респондентів, відповіді яких були схожі одне на одних.

Щоб інтерпретувати принцип, за яким респонденти були об'єднані між собою, ці ж кластери перетинаємо з питаннями, на базі яких здійснювався кластерний аналіз. Таким чином, можемо простежити, яким був відсотковий розподіл відповідей на питання толерування корупції в межах кластеру та зрозуміти, яка логіка стоїть за його формуванням.

Перетин кластерних груп із питаннями, демонструє наступну картину:

Таблиця 8. Результат кластеризації на основі відповідей щодо толерування корупції

	Ward Method							
	Кластер 1		Кластер 2		Кластер 3		Кластер 4	
	Так	Ні	Так	Ні	Так	Ні	Так	Ні
Д12. Чи можна задля вирішення власних проблем за гроші обходити певні правила і норми?	21,0%	79,0%	5,6%	94,4%	49,4%	50,6%	9,5%	90,5%

Д13. Чи можна задля швидшого просування реформ обирати незаконні методи їх впровадження?	9,0%	91,0%	3,3%	96,7%	19,6%	80,4%	4,2%	95,8%
отримання кращих медичних послуг	75,5%	24,5%	0,0%	100,0%	92,7%	7,3%	100,0%	0,0%
для отримання посади/просування по кар'єрній драбині	7,7%	92,3%	0,0%	100,0%	51,4%	48,6%	0,0%	100,0%
для покращення своїх успіх/успіхів своїх дітей у навчальному закладі	28,5%	71,5%	0,0%	100,0%	75,2%	24,8%	0,0%	100,0%
для вирішення проблем у бізнесі	19,8%	80,2%	0,0%	100,0%	73,9%	26,1%	0,0%	100,0%
для залагодження дрібних порушень	30,5%	69,5%	0,0%	100,0%	53,5%	46,5%	0,0%	100,0%
для покращення економічного добробуту своєї сім'ї	44,4%	55,6%	0,0%	100,0%	94,3%	5,7%	0,0%	100,0%
для отримання довідок, формальних документів	34,5%	65,5%	0,0%	100,0%	67,2%	32,8%	0,0%	100,0%
для відстоювання своїх інтересів у суді	23,9%	76,1%	0,0%	100,0%	77,3%	22,7%	0,0%	100,0%

Характерною особливістю відповідей респондентів Кластеру 1 є в цілому неготовність виправдовувати узагальнену корупцію як інструмент, що вказує на значний рівень нетерпимості – але це на рівні моральних установок. Коли питання конкретизує сферу реалізації корупції, серед цих учасників зростає відсоток виправдання функціональності «медичної корупції», «корупції для успіху у навчанні власному/своїх дітей», «дріб'язкової корупція», «корупції во ім'я добробуту сім'ї», «бюрократичної корупції». Такий набір вказує, що елементи, які належать до Кластеру 1, особливо цінують власну сім'ю та її благополуччя (комфорт, здоров'я, успіх). Із цього можна зробити висновок, що існує 1-ий вид толерування корупції та поведінкових налаштувань в його межах, а саме: **«виправдовується те, що захищає сім'ю»**.

Для Кластеру 2 властиве кардинальне нетолерування, відмова виправдовувати за будь-яких умов прояви корупції. Що важливо, їхня позиція радше виходить не із моралі, адже все ж залишається до 5% ймовірності, що вони виправдають узагальнену корупцію. Втім, категорична позиція проявляється саме тоді, коли питаннями конкретизується сфера реалізації корупції – це свідчить про зважену позицію представників другої групи. Таким

чином, виділяється 1-ий вид толерування корупції, а саме **«нульова толерантність до корупції»**.

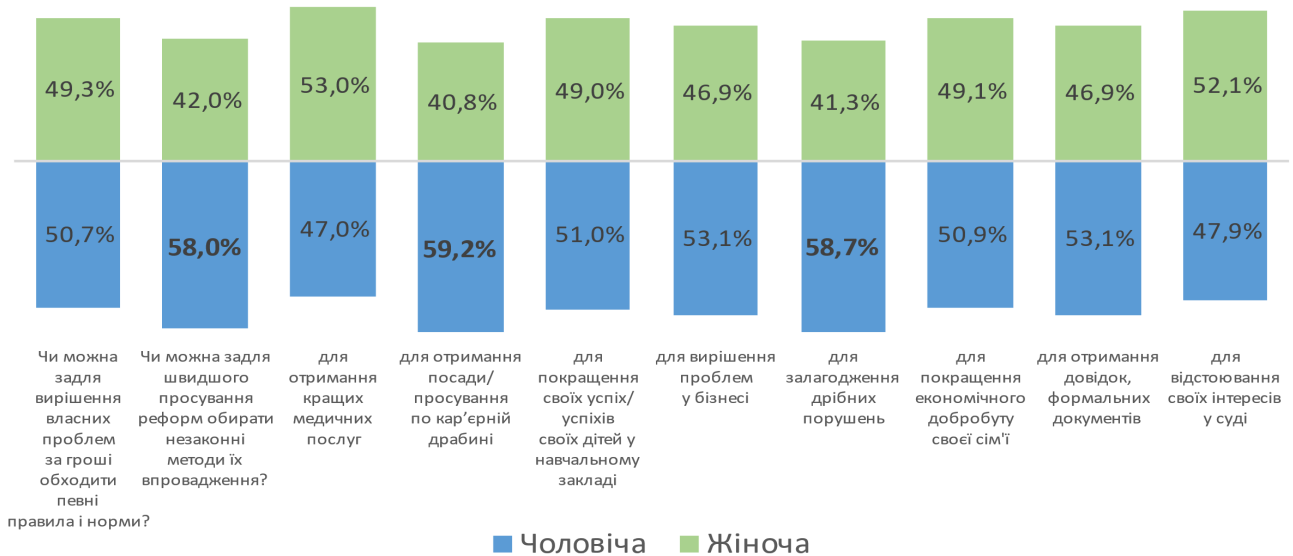
Представників Кластеру 3 можна назвати антиподами до Кластеру 2, адже вони чітко заявляють, що готові виправдовувати корупцію, і що важливо: на рівні моральних установок – у відповідь на узагальнену корупцію – поширеність виправдань є меншою; коли діло доходить до більш практичних, уточнених корупційних форм – ймовірність виправдань варіює від 52% до 94% випадків. Характерно, що готовність виправдовувати корупцію серед учасників цієї групи стосується як індивідуальних мотивів, так і мотивів сімейних. На основі цього, можна виділити 3-ій вид толерантності – **«розуміюче виправдання корупції»**, або ж «покарати не можна, помилувати», за якого будь-яка деталізація щодо корупційної ситуації слугуватиме приводом для виправдання.

Наостанок – Кластер 4 – є унікальним, адже він об'єднаний довкола винятку. Представники цієї групи є нетерпимі до корупції будь-яких проявів, окрім «медичної корупції», функціональність якої вони готові виправдовувати повністю. З цього слід вивести 4-ий вид толерування, що базується довкола реалізації права на захист життя та здоров'я, тим самим керуючись принципом **«було б здоров'я, а все інше наживем»**.

Відкритим залишається питання того, чи впливають соціально-демографічні особливості респондентів на їхні відповіді стосовно толерування чи засудження корупції.

Спершу розглянемо яким чином варіюють відповіді у залежності від статі опитаних. Для аналізу були відібрані лише відповіді тих, хто виправдовує корупцію, щоб оцінити наявність схильностей кожної статі до толерування. Розподіл виглядає наступним чином:

Графік 1. Порівняння вкладу кожної гендерної групи у толеруванні корупції

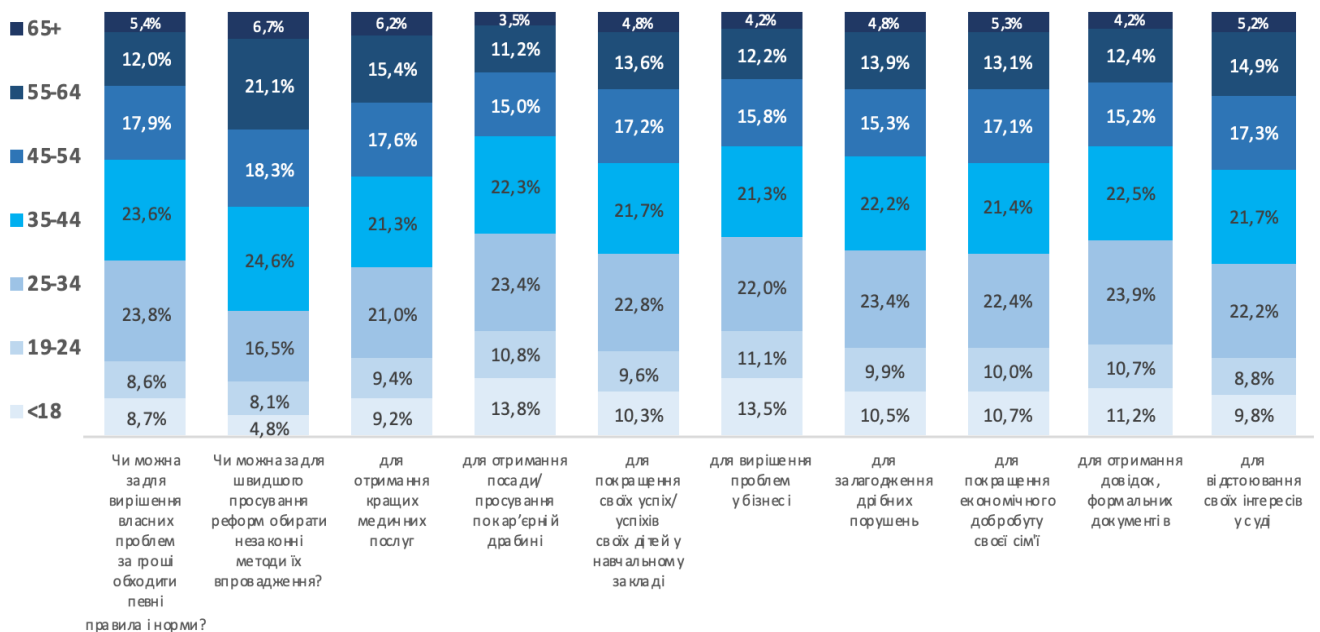
Із того, як розмістилися відповіді на графіку, можна відмітити, що толерувати чи засуджувати корупцію не є притаманною особливістю для однієї зі статей, переважно відповіді є збалансованими. Однак, все ж відмінності у відповідях чоловіків та жінок присутні у відношенні до деяких питань, на значущість яких у тому числі вказує статистичний аналіз ANOVA. Відмінність у толеруванні стосується питань:

- Виправдання корупції задля просування реформ – де більш схильними погоджуватися із твердженням є чоловіки (в 1,38 рази частіше, ніж жінки);
- Виправдання корупції для просування в кар'єрі – більш притаманне толерування серед чоловіків (в 1,45 рази частіше, ніж жінки);
- Виправдання корупції для залагодження дрібних правопорушень – толерують більшою мірою чоловіки (в 1,45 рази частіше, ніж жінки).

Наступною індивідуальною характеристикою, що може визначати рішення про толерування чи засудження корупції, розглянемо вік респондентів. З одного боку, беручи до уваги постійну зміну політик протягом десятиріч та

зростання цілих поколінь у межах цих епох, та іншого – відмінності в життєвих пріоритетах в залежності від віку людини, є вагомими передумови припускати наявність варіативності у толеруванні корупції представниками різних вікових груп. Перевіримо цю гіпотезу шляхом відбору із сукупності відповіді тих, хто виправдовує корупцію, та за допомогою розподілу, оцінимо варіативність в залежності від віку:

Графік 2. Порівняння вкладу різних вікових груп у толерування корупції

З огляду на розподіл відповідей від представників різних вікових груп, можемо зробити три висновки:

- Більш схильними до виправдування корупції, із порівняння з іншими групами, виявилися респонденти віком 25-44 роки. В незалежності від виду та сфери реалізації корупції, вклад цих двох вікових груп (серед усієї сукупності респондентів) у толерування корупції становить від 41% до 47%.
- Старше покоління, віком 45-65+, в цілому робить менший вклад у виправдовування корупції (не більше 30%), єдиним винятком є

толерування корупції, що вчиняється з метою просування реформ, адже тут їх вклад становить 46,1% .

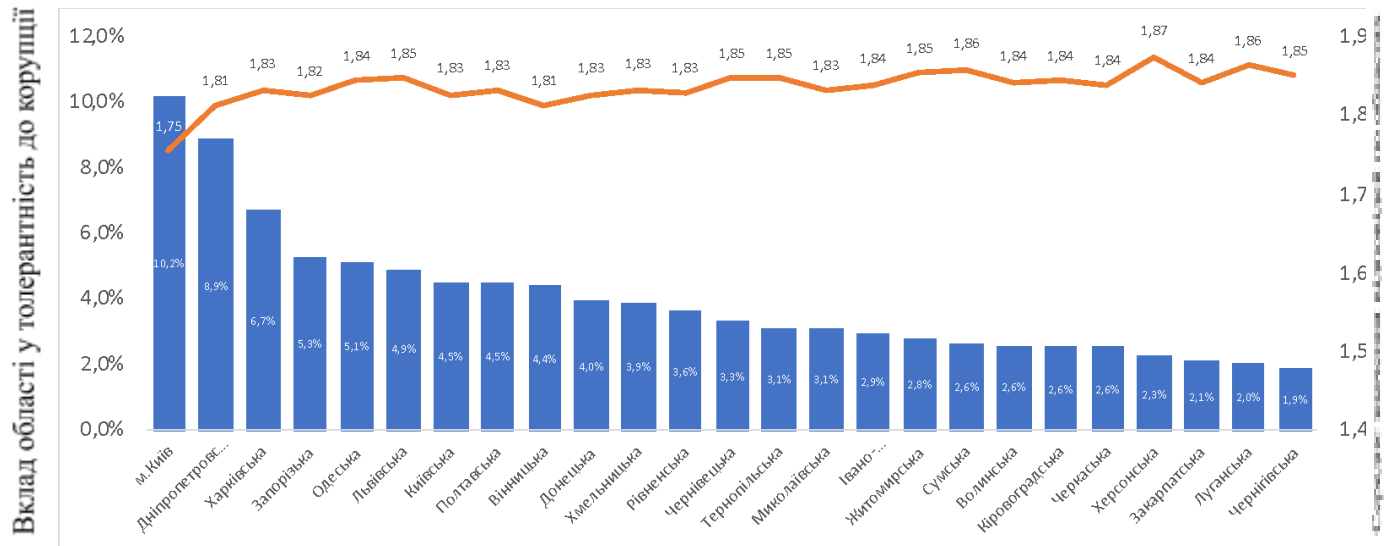
- Найбільший вклад молодого покоління, віком 18-34 роки, у толерування корупції присутній в тих випадках, якщо така реалізовується з метою «просування по кар'єрній драбині» - 48,0%; з метою «вирішення проблем у бізнесі» - 46,6%; з метою «обходу бюрократії» - 46,0%.

Як зазначалося раніше, третьою характеристикою, вплив якої на показник соціального виправдання корупції варто перевірити у рамках цієї роботи – регіон проживання респондента. Із бази даних, що використовується для аналізу, обираємо запитання про область, де проживають опитані, та перехрещуємо із 10-ма запитаннями щодо толерування корупції.

Таким чином, з одного боку, проаналізуємо вклад регіону у загальне толерування корупції, а з іншого боку, розрахуємо середнє значення відповідей по областях – що в обох випадках розраховане як середнє по 10-ох питаннях блоку.

Згідно з цим, маємо графік, у якому стовбці з відсотками відповідають за вклад області в усереднене толерування корупції (за 10-ма питаннями; серед тих, хто толерує). Натомість, лінійний графік демонструє середнє значення відповідей для кожної області в межах дихотомії «1-Так, можна виправдати», «2-Ні, виправданню не підлягає»; чим більше значення, тим вищий показник осудження за корупцію всередині області.

Графік 3. Порівняння вкладу різних областей у толеруванні корупції

Із графіку, можна зробити наступні висновки:

- Найбільший вклад в толерування корупції роблять м. Київ, Дніпропетровська та Харківська області; найменше вклад у виправдання корупції – у Чернігівській, Луганській та Закарпатській областях.
- Якщо розглядати розподіл за середнім значенням відповідей, то найбільш схильними осуджувати за корупцію, аніж виправдовувати її є Херсонська, Луганська та Сумська області. Знову, в анти-лідерах опиняється м. Київ, Дніпропетровська та (що унікально) Вінницька області.

Важливо зауважити, що аналіз у розрізі соціально-демографічних характеристик не говорить про закономірність впливу віку, статі чи області на толерантність до корупції, а, скоріше, про статистичну вірогідність респондентів із певним набором характеристик відповідати наступним чином.

4.3 Методологія якісного етапу: конструювання сценаріїв корупційних умов та проведення фокус-груп

Якісний етап мав за мету дослідити погляд громадськості на питання толерування корупції. У контексті цього завдання ключова ідея полягала у тому, щоб почути:

- до яких аргументів апелюють респонденти при намірі виправдати або ж осудити за корупційний проступок іншого;
- які обумовлюючі фактори довкола діяння відіграють основну роль при прийнятті рішення толерувати корупцію чи ні;
- де проходить межа, що дозволяє визначити, кого та за які дії українське суспільство ладне зрозуміти та пробачити, а у яких випадках корупція є соціально неодобрювальною дією.

З оглядну на заплановані завдання, дослідницький виклик полягав у тому, яким чином потрібно сконструювати структуру дискусії, аби та не лише відповідала цілям проекту, але й була здатною охопити в обговоренні максимально можливу кількість факторів, що можуть обумовити толерування корупції.

Специфіка дослідження умов толерування корупції, має два важливих аспекти, які слід враховувати при реалізації, а саме: 1) значну кількість умов, які визначають толерування корупції – що зазначені у «Концептуальній схемі» (детальніше Рисунок 1.), - та ще більшу кількість їх комбінацій; 2) специфіку відмінностей відповідей, коли у респондентів запитують їхнє рішення щодо абстрактної корупції, та щодо конкретних корупційних прикладів, що в тому числі відтворювалося у результатах кількісного дослідження.

Розуміючи методологічну особливість досліджуваного питання, яку варто враховувати при проведенні фокус-групових дискусій, було прийнято рішення про включення до інструментарію підготовлених сценаріїв корупційних правопорушень для оцінювання респондентами.

Сценарії – це опис корупційного правопорушення, у якому зазначається не тільки саме діяння, але й деталі про те, 1) хто виступав ініціатором корупційної

взаємодії, 2) яким була форма та розмір корупційного предмету, 3) сфера реалізації корупційного правопорушення, 4) формат взаємодії (примус, кооперація тощо), 5) посада службовця, в незалежності чи він був ініціатором – для визначення рівня корупційної ситуації. Усі категорії цих характеризуючих умов, так само як варіації в межах категорії, відповідають прописаній Концептуальній схемі. Таким чином, кожен окремий сценарій у своєму сюжеті мав містити 5 умов; кожен сценарій мав власний набір варіантів категорій, що диференціювало їх одне від одного. Рішення про толерування чи осудження за корупційне правопорушення приймалося респондентами шляхом порівняння сценаріїв між собою.

Для визначення оптимальної кількості варіантів сценаріїв, які б включали в себе усі варіації із категорій обумовлюючих факторів корупції, а також для правильного конструювання сюжету кожного сценарію, було використано інструмент конджойнт-аналізу. Конджойнт-аналіз є методом, який найчастіше застосовують у маркетингових дослідженнях, суть якого полягає у встановленні розміру рішення (у кількісному виразі, для прикладу - ціна), яке респонденти визначили як найбільш оптимальне, врахувавши усі характеристики об'єкту⁷⁶. Найчастіше, це стосується визначення вигідної, з точки зору учасників дослідження, ціни за певний продукт, яка визначається шляхом порівняння різних комбінацій характеристик продукту (різних кольорів, форм, розмірів). У рамках конджойнт-аналізу використовується такий інструмент як картки, на яких вказуються (зображуються) комбінації характеристик об'єкту. Респонденти визначають свою ціну щодо комбінації.

Ключова користь від застосування конджойнт-аналізу полягає у тому, що цей метод пропонує інструкцію для конструювання карток, що уособлюють набір характеристик об'єкту, так само як і сценарії уособлюють набір

⁷⁶ Використання конджойнт-аналізу (аналізу). *studme.com.ua*.

URL: https://studme.com.ua/1800010210862/marketing/ispolzovanie_kondzhoynt-analiza_sovmestnogo_analiza.htm (дата звернення: 20.05.2021).

характеристик корупційного правопорушення. Тому, для визначення оптимальної кількості та комбінації корупційних сценаріїв, потрібних в рамках дослідження толерування, було сконструйовано ортогональний план (матрицю), який використовують при конджойнт-аналізі.

Результатом ортогонального плану стало математично змодельовані сценарії, відповідно до 5-ох вищезазначених факторії та їхніх варіацій. Система SPSS, у якій виконувалося моделювання, запропонувала 25 сценаріїв різних комбінацій умов корупційного правопорушення (*Додаток 1*). На наступних кроках дослідження, перед учасниками фокус-груп стояло завдання оцінити кожен із сценаріїв (*Додаток 2*): чи заслуговує дія та її актор на виправдання, або ж така поведінка є нетерпимою. Сценарії, у тому числі виступали допоміжним інструментом при фокус-групових дослідженнях, адже вони забезпечили учасникам розумінням завдання дискусії, дозволили говорити про реальні корупційні приклади та оцінювати їх на предмет потенціалу бути толерованим/виправданим; виступали наглядними інструментами, де простежувалися 5 обумовлюючих факторів, відтворені різні варіації й комбінації корупційних умов, що характеризують корупційне правопорушення.

Також, як основний інструмент до проведення фокус-групи було сформовано гайд (*Додаток 3*), який структурно складався із 1) короткого пригадування історій з індивідуального досвіду щодо власної участі/участі близького оточення в корупційній практиці; 2) визначення потенційної корисної функції корупції як інструменту; 3) визначення, за яких умов корупційного діяння респонденти схильні толерувати корупцію; 4) визначення, які із обумовлюючих факторів є визначальними при рішенні толерувати/осудити за корупційне правопорушення.

Такий комплекс методів забезпечив можливістю структурно оцінити питання толерування корупції з точки зору громадськості.

4.4 Результати аналізу фокус-групового дослідження

Перше фокус-групове дослідження було реалізовано за участі 6 учасників, а саме: 2 жінок та 4 чоловіків. Середній вік респондентів першої групи становив 23 роки, вони представляли молоде покоління.

У другому фокус-груповому дослідженні взяло участь 7 респондентів, а саме: 4 жінки та 3 чоловіки. Вік респондентів цієї групи варіював від 28 років до 60 років. Середній вік учасників склав 47 років, що визначило групу як представників старшого покоління.

Учасники були представниками різних професій, що дозволило забезпечити різносторонній огляд питання дискусії, з огляду на їхній різний довід.

Особисте знайомство з корупцією

Перше питання до учасників дослідження мало на меті ввести респондентів у суть питання дискусії та налаштувати на відкритий діалог. Перед учасниками стояло завдання пригадати, на їхню думку, першу або ж найбільш пам'ятну корупційну історію, свідками якої вони стали чи до якої були безпосередньо залучені.

Деякі з учасників фокус-групи одразу поділилися історіями власної участі у корупції. Характерно, що перший корупційний досвід учасників (у тих осіб, у яких він був), відбувся уже в підлітковому чи повнолітньому віці, коли респондентам, як особам, що починають нести відповідальність за свої дії самотужки, довелося стикнутися із інституціями.

Виразною ознакою для історій особистого досвіду **молодої групи** є те, що до участі у корупції респондентів схилили представники інституцій, що надавали послугу чи здійснювали функцію контролю. При чому, було визначено 2 способи схилення: шляхом тиску на особу через погрожування ризиками, що можуть слідувати за її/його вчинок чи бездіяльність; шляхом роз'яснення «як усе працює» - де, службовці просвіщали респондентів у послідовності дій, які

вони можуть або їм бажано здійснити, зокрема порядок проплати «благодійного внеску» чи детальні інструкції щодо того, як обійти систему.

Для представників старшої групи було характерне переконання у тому, що перший корупційний досвід був виправданий, пояснюючи це існуючим порядком за Радянського Союзу. На їхній погляд, корупційні вчинки були цілком виправдані, адже співвідносилися з тим соціальним порядком. Ще однією відмінністю було те, що просвітницьку роботу «як робити корупцію» над респонденти проводили не представники інституцій, як у випадку з молодшими учасниками групи, а однолітки, які ділилися своїм досвідом «з вуст в уста» та радили обійти систему у такий же спосіб.

Описуючи особисті відчуття, які переживали учасники на момент своєї першої участі у корупції, властиво, що їх не супроводжували ані хвилювання, ані моральний конфлікт. Така позиція була аргументована тим, що вони знаходилися під гайдом та протекторатом старших – чи то службовців/представників інституцій як у випадку молодих респондентів, чи більш досвідчених однолітків – як у випадку старшого покоління. З цієї причини, відтворення корупційної поведінки не викликало дисонансу чи розгубленості при першому корупційному досвіді.

Респонденти, які не брали безпосередньої участі у корупції, посилалися на історії від своїх батьків чи родичів. Для обох категорії учасників фокус-групи, при розповіді корупційної історії з власного життя, властиво було виправдовувати застосування цього інструменту у контексті тих умов, що стояли перед ними чи їхніми близькими. Це вказує на той факт, що з індивідуальної позиції особисте вчинення корупційного діяння завжди буде виправдане, особа знаходить спосіб раціоналізувати власні дії чи дії її малої соціальної групи. Така позиція підтверджує думку про ідіосинкратичність виправдовування корупції – огляд причин і умов толерування корупції через призму індивідуального погляду не розповідає про систему загалом, тим паче про систему суспільних цінностей.

З цієї точки зору, наступним етапом фокус-групового обговорення стало спільне визначення можливої функціональності корупції як інструменту та встановлення потенційних ситуацій, де вона може виявитися корисною. Саме через призму корисної функції стало можливо оцінити межі допустимості використання корупції – за яких умов в українському середовищі можна виправдати корупцію.

Корисна функція корупції

У ході фокус-групового дослідження важливими точками дискусії стало те, що молода група визначила для себе корупцію як право, яким за бажання можна скористатися, натомість старша група скоріше розглядала корупцію як можливість (позитивне значення) чи тотальне явище (негативне значення).

Виходячи з визначень, можна помітити відмінності у значеннях, які різні покоління вкладають у сприйняття корупції: 1) розглядаючи корупцію як право, молодь скоріше визначає її як позитивний інструмент, яким можна скористатися, але при цьому залишають місце для «справедливої» альтернативи – досягти благо законним шляхом, хоч і складніше. Відтак, скористатися засобом обходження системи для реалізації особистої вигоди, в очах молоді, виступає скоріше як вибір, на яке громадяни мають право, а саме рішення виключно залежить від наявності бажання; 2) старше покоління скоріше схильне вбачати в застосуванні корупції можливість уникнення безвихідної ситуації, адже прикладали, які вони наводили стосувалися високих ризиків «порятунку життя за допомогою корупції», «виживання бізнесу за нелегкої економічної ситуації» тощо. Тобто для них корупція є кінцевою інстанцією за складної ситуації, альтернативи якій немає.

Таке ставлення учасників обох фокус-груп виносить на перший план соціальний порядок та міжособистісні домовленості при побудові взаємозв'язків, а не закон чи страх перед ним, що має бути превентивним засобом від виникнення або ж невідтворення корупційних взаємозв'язків.

Виходячи з визначень, які наводили респонденти фокус-групи, перед ними стояло завдання окреслити власні умови, що визначають корупцію як корисний інструмент. Наведемо кілька ключових аспектів, до яких апелювали респонденти при обґрунтуванні корисної функції.

Для молодшої групи: сімейні цінності (захист сім'ї); право на реалізацію своїх базових прав, якщо такі обмежені: право за життя, здоров'я; обхід бюрократії, якщо такий не несе шкоди, а містить лише формальний характер;

Для старшої групи: можливість, що вбереігає від ризику погіршення стану здоров'я чи життя; спосіб ведення бізнесу; уникнення тяганини судових процесів чи адміністративних притягнень.

Єдиною спільною думкою, на якій зійшлися як представники молодого, так і старшого покоління, від застосування корупції немає існувати ризику для життя чи здоров'я інших, або ж обмеження інших прав значної кількості людей. Якщо ризику для інших немає, тоді корупційна практика може бути виправдана.

5 характеризуючих умов корупції для її толерування

Як згадувалося раніше, у рамках фокус-групового дослідження учасникам було запропоновано оцінити сценарії, які базувалися на 5-ох визначених обумовлюючих факторах корупції. Відповідно, після оцінювання сценаріїв, в учасників фокус-груп було запитано розповісти, які з випадків призводять рішення виправдати людину за корупцію, а також спробувати відповісти, які з умов грають роль при прийнятті такого рішення.

Маємо наступні висновки:

- 1) Розглядаючи суб'єкта ініціативи корупційної взаємодії, обидві групи були солідарні з думкою, що виправданим можуть бути звичайні громадяни та суб'єкти приватного права. У той же час, державних службовців, представників інституцій слід притягувати до відповідальності, адже саме ці суб'єкти, в межах своїх обов'язків, мають бути неупереджені та непохитні;

- 2) Для обох груп зовсім неважливим був розмір корупційного предмету, адже суть корупції вони в цьому не вбачали. Також, що характерно для обох груп, корупція у формі подарунку і зовсім не розглядається респондентами як корупція, апелюючи до того, що подарунок чи «подяка» є частини культурного фону українців;
- 3) Найбільше часу, при розгляді відмінності корупції в різних сферах, було приділено обговоренню медичної корупції. Саме цим питанням були схвильовані респонденти, і саме корупцію у цій сфері учасники обох груп ладні були раціоналізувати. Припустимою для учасників також була корупція в бюрократичних установах, адже ризику для інших (пам'ятаючи висновок про припустимість корупції, якщо та умовно не порушує прав інших) це за собою не несе. Неприпустимою було визначено корупцію в судах, і саме цей орган респонденти бажають бачити справедливим та добросовісним;
- 4) Корупцію, як результат кооперації чи домовленості, радше готові раціоналізувати, аніж засуджувати, адже на думку респондентів це стосується індивідуального права чи можливості (але не поширюється на судову сферу). За умови примусу чи тиску зі сторони службовця, респонденти солідарні у рішенні засудити таку поведінку; примус зі сторони громадянина не розглядається як злочин, адже, на думку респондентів, службовці мають знати як з цим діяти та вміти протистояти таким проявам зі сторони громадян;
- 5) Для учасників дискусії, рівень посади службовця, в незалежності чи він був ініціатором, чи реципієнтом неправомірної вигоди, не був визначальним фактором при прийнятті рішення толерувати чи засудити дії.

Таким чином можна визначити, що ключовими умовами, які визначають рішення про соціальне виправдання корупції в українському контексті, є 1)

інформація про суб'єкта ініціативи, у тому числі схильність виправдовувати звичайних громадян; 2) дані про форму предмету корупції, де подарунок не ідентифікується як корупційний предмет; 3) інформація про сферу реалізації корупції, враховуючи схильність громадськості виправдовувати медичну та бюрократичну корупцію; 4) відомості про формат взаємодії, де корупційна кооперація сприймається як міжособистісна домовленість, втручатись та засуджувати яку громадськість не вважає доречним.

Висновок

У той час як міжнародна наукова спільнота використовує дослідження толерування корупції серед населення, як спосіб зрозуміти специфіку сприйняття корупції в країні, в Україні увага на цьому питанні допоки не зосереджена. Одне із небагатьох досліджень в цій темі було реалізоване у 2015 році, і те показало, що як мінімум четверта частина населення України готова виправдовувати корупцію⁷⁷.

Беручи за основу принцип того, що законодавство, судові рішення та громадська думка є воедино результатом колективного розвитку суспільства, в рамках роботи було досліджено кожен з цих об'єктів на предмет виправдовування/толерування/пом'якшеного ставлення щодо певних корупційних правопорушень. Щоб розуміти, які саме аспекти правопорушення відіграють ключову роль при прийнятті рішення виправдати, було обрано стратегію досліджувати толерування корупції через призму обумовлюючих характеристик, які були властиві корупційному правопорушенню. Основними із них було визначено наступні категорії: 1) ініціатор корупційної взаємодії; 2) форма та розмір корупційного предмету; 3) сфера реалізації корупційного правопорушення; 4) формат взаємодії (примус, кооперація тощо); 5) посада службовця, в незалежності чи він був ініціатором – для визначення рівня корупційної ситуації.

Із аналізу законодавства стало відомо, що:

- Звичайний громадянин, у ролі надавача неправомірної вигоди, рідше опиняється у ризику бути покараним за корупцію. Так само, навіть максимально-можлива відповідальність, яка може бути до нього застосована, у порівнянні із службовою особою, є менш тяжкою;

---

⁷⁷ Толерантність до корупції шкодить економіці та відчуттю щастя. *radiosvoboda.org*. 2016. 16 серп.
URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27923287.html>.

- Більш терпимим законодавець є до такої форми корупції як подарунок, адже відповідальність за нього визначається межами Кодексу про адміністративні правопорушення;
- Законодавець розрізняє ціну неправомірної вигоди. До учасників корупції, де предмет злочину незначного розміру, Кримінальний кодекс застосовує менш тяжке покарання;
- Законодавчі акти, що регулюють корупційні відносини, є розуміючими до тих, хто став «жертвою» корупційного примусу, до тих, для кого ця практика була одноразовою, і до тих, хто діяв самотужки.

Із аналізу статистики судових рішень:

- Донор неправомірної вигоди знову залишається у більш виправданому становищі, оскільки щодо нього рідше відкриваються провадження;
- Найчастіше залишають без вироку – тобто закривають під час розгляду суддями – ті корупційні провадження, ключовими фігурантами яких є службові особи. З цього можна припустити, що судді вірогідніше виправдають службових осіб, щодо яких висунуті підозри про вчинення корупційних правопорушень – саме у спосіб закриття провадження, а не винесення вироку;
- Ключовими фігурантами справ, стосовно яких судді вірогідніше застосують вирок «виправдати», є службові особи або ж учасники підкупу службової особи юридичної особи приватного права.

Із кількісного вимірювання громадської думки, основними умовами для більш вірогідного толерування корупції, респонденти відзначають корупцію, яка реалізовує право на здоров'я та життя, яка захищає сімейний добробут, забезпечує успіхом в навчанні або ж дозволяє обійти обтяжливу бюрократію.

Якісне дослідження дозволило деталізувати інформацію щодо умов виправдання корупції. Фокус-групи показали, що визначальними для рішення

толерувати корупційне діяння чи осуджувати є інформація про те, 1) хто є суб'єктом ініціативи, адже респонденти були схильні виправдовувати звичайних громадян; 2) якою є форма предмету корупції, адже подарунок для них не асоціюється із корупційним предметом, а із жестом поваги та дяки; 3) якою є сфера реалізації корупції, адже медичну та бюрократичну корупція респонденти схильні раціоналізувати; 4) якою була форма взаємодії, адже зі слів учасників фокус-груп, кооперація може бути нормальною, якщо вона не реалізована у суді.

Таким чином, подібний аналіз дозволив більше зрозуміти, яким є ставлення громадськості до корупції та які ситуації українці готові виправдовувати чи толерувати, а також продемонстрував вразливі місця у законодавстві, судових рішення та громадській думці, які забезпечують схильність виправдовувати, а інколи раціоналізувати корупційні прояви. Втім, важливо розуміти, що така природа толерування не полягає виключно у бажанні обійти систему чи спростити спосіб отримання благ, або ж «гнилих» культурних коренях - це також індикатор неспроможності деяких інституцій забезпечити рівноправним розподілом благ, що призводить до раціоналізації корупційного інструменту. На цьому теж слід тримати фокус.

Список використаних джерел:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови, [Режим доступу]: <https://slovnyk.ua/index.php?sword=%D1%82%D0%BE%D0%BB%D0%B5%D1%80%D1%83%D0%B2%D0%B0%D1%82%D0%B8>
2. Використання конджойнт-аналізу (аналізу). studme.com.ua. URL: https://studme.com.ua/1800010210862/marketing/ispolzovanie_kondzhoynt-analiza_sovmestnogo_analiza.htm (дата звернення: 20.05.2021).
3. Бабіков О. Антикорупційні норми козацького права. Підприємництво, господарство і право. 2018. № 5. С. 219–222. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/5/43.pdf> (дата звернення: 20.05.2021).
4. Дудуров О. О., М.В. М. Реалізація принципу Верховенства права у випадках застосування Закону про кримінальну відповідальність: постановка проблеми, міжнародний і зарубіжний досвід. Юридичний науковий електронний журнал. 2017. № 5. С. 130–141. URL: http://www.lsej.org.ua/5_2017/36.pdf.
5. Індекс сприйняття корупції-2020. Transparency International Ukraine. URL: <http://cpi.ti-ukraine.org/#/> (дата звернення: 03.05.2021).
6. Індукція і дедукція // Українська мала енциклопедія : 16 кн. : у 8 т. / проф. Є. Онацький. — Накладом Адміністрації УАПЦ в Аргентині. — Буенос-Айрес, 1959. — Т. 2, кн. 4 : Літери Ж — Й. — С. 541. — 1000 екз.
7. Київський міжнародний ін-т соціології. Стан корупції в Україні. Порівняльний аналіз загальнонаціональних досліджень: 2007, 2009, 2011 та 2015. Київ : Київ. міжнар. ін-т соціології, 2015. 68 с. URL: https://kiis.com.ua/materials/pr/20161602_corruption/Corruption%20in%20Ukraine%202015%20UKR.pdf (дата звернення: 18.03.2021).
8. Київський міжнародний інститут соціології. КОРУПЦІЯ В УКРАЇНІ сприйняття, досвід, ставлення [Електронний ресурс] / Київський міжнародний інститут соціології // Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва. — 2018. — Режим доступу до ресурсу: <https://dif.org.ua/uploads/pdf/6343688805c078ceeea4aa6.97852084.pdf>

9. Кожна третя українка/ець готові долучитися до організованої протидії корупції.
10. Фонд "Демократичні ініціативи" ім. Ілька Кучеріва. 2018. URL: <https://dif.org.ua/article/kozhna-tretya-ukrainkaets-gotovi-doluchitisya-do-organizovanoi-protidii-koruptsii> (дата звернення: 12.04.2021).
11. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III : станом на 23 квіт. 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n2583> (дата звернення: 14.05.2021).
12. Кримінальні корупційні правопорушення і відповідальність за їх вчинення. Gc.gov.ua. С. 1–23. URL: <https://gc.gov.ua/files/Korupciya/kriminal.pdf>
13. Куйбіда Р. ДОВІРА ДО СУДУ В УКРАЇНІ: як переламати негативну тенденцію. 2019. 10 с. URL: <https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2019/09/ДОВІРА-ДО-СУДУ-В-УКРАЇНІ-1.pdf> (дата звернення: 03.05.2021).
14. Науково-практичний коментар до Закону України «Про запобігання корупції» / Наук. ред. Хавронюк М.І. – К.: Ваіме, 2018. – 472 с. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/10290/comentar-corrup.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 07.05.2021).
15. Національне агентство з питань запобігання корупції. Національна доповідь щодо реалізації засад антикорупційної політики у 2019 році. Київ, 2020. URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/05/Proyekt-Natsdopovidi-2019.pdf> (дата звернення: 12.05.2021).
16. Обзор алгоритмов кластеризации данных. habr.com. URL: <https://habr.com/ru/post/101338/> (дата звернення: 20.05.2021)

17. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII : станом на 2 черв. 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#n25>

18. Світове дослідження цінностей / Л. Акуленко та ін. Український центр європейської політики : Укр. центр європ. політики, 2020. 216 с. URL: <http://ucerp.org.ua/wp-content/uploads/2020/11/WVS-UA-2020-report-WEB.pdf> (дата звернення: 01.04.2021).

19. Словник української мови: в 11 томах. — Том 1, 1970. — Стор. 459.

20. Соціологічна група Рейтинг. Суспільно-політичні настрої населення. ratinggroup.ua. URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/obschestvenno-politicheskie_nastroeniya_naseleniya_3-6_sentyabrya.html?fbclid=IwAR23n49g4p4E63HWV4eia8jlKyPA2as7rklG3Pxx3whP_0xbJo1khhHc3ew (дата звернення: 13.04.2021).

21. Соціологічна служба Центр Разумкова. Оцінка громадянами ситуації в країні, рівень довіри до соціальних інститутів та політиків, електоральні орієнтації громадян (жовтень–листопад 2020р.). razumkov.org.ua. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadian-my-sytuatsii-v-kraini-riven-doviry-do-sotsialnykh-institutiv-ta-politykiv-elektoralni-orientatsii-gromadian-zhovten-lystopad-2020r> (дата: 15.04.2021).

22. Стаття 172-5. Порушення встановлених законом обмежень щодо одержання подарунків. protocol.ua. URL: https://protocol.ua/ua/kodeks_ukraini_pro_administrativni_pravoporushennya_statya_172_5_1/ (дата звернення: 13.05.2021).

23. Стаття 45. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям. protocol.ua. URL: https://protocol.ua/ua/kriminalniy_kodeks_ukraini_statya_45/ (дата: 13.05.2021).

24. Толерантність до корупції шкодить економіці та відчуттю щастя. radiosvoboda.org. 2016. 16 серп. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27923287.html>.

25. Функції держави. *ips.ligazakon.net*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/TS001811> (дата звернення: 10.05.2021).
26. Шебеко Д. К. Трансформация институциональной системы посткомандной экономики : *doctoral dissertation*. САНКТ-ПЕТЕРБУРГ, 2019. 208 с. URL: <https://unecon.ru/sites/default/files/disshebekodk.pdf> (дата звернення: 22.04.2021).
27. Юридическая компания KFN. Кримінальна відповідальність за пропозицію неправомірної вигоди. *Kfn.ua*. URL: <https://kfn.ua/ua/stati/ugolovnaya-otvetstvennost-za-predlozhenie-nepravomernoj-vy-gody/> (дата звернення: 12.05.2021).
28. Barksdale C. D. *Justification Mechanisms in the Conditional Reasoning Test for Aggression and their Relation to Defense Mechanisms : doctoral dissertation*. Knoxville, 2007. 113 p. URL: https://trace.tennessee.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1166&context=utk_graddiss.
29. Caroline G. *Beyond economic man: Adam Smith's concept of the agent and the role of deception*. *Cahiers d'économie Politique*. 2005. No. 49. P. 31–49. URL: <https://www.cairn.info/revue-cahiers-d-economie-politique-1-2005-2-page-31.html> (date of access: 01.05.2021).
30. Cf. Clarence Morris, *Law, Justice and the Public's Aspirations*, in *NoMos VI* 170-190 (1963). *cm*. 151-160.
31. Enste D., Heldman C. *Causes and consequences of corruption: An overview of empirical results*. *IW-Report*,. 2017. No. 2. P. 1–48. URL: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/157204/1/IW-Report-2017-02.pdf>.
32. Erlingsson G. Ó., Kristinsson G. H. *Exploring Shades of Corruption Tolerance: Tentative Lessons from Iceland and Sweden*. *Legal and Political Challenges of*

- Anticorruption Activities*. 2019. No. 5. P. 141–164. URL: <http://kmlpj.ukma.edu.ua/article/view/189994> (date of access: 10.05.2021).
33. Huntington S. *Political Order in Changing Societies* / Samuel P. Huntington. – New Haven and London: Yale University Press, 1973. – 263 c. – (Yale University Press). – (0-300-00584-9).
34. Kendra C. *An Overview of Sigmund Freud's Theories*. verywellmind.com. URL: <https://www.verywellmind.com/freudian-theory-2795845> (date of access: 13.05.2021).
35. Lavena C. *What Determines Permissiveness Toward Corruption? A Study of Attitudes in Latin America* / Cecilia Lavena. // Universidad de San Andrés. – 2003. – №15. – C. 345–365.
36. Lough J., Dubrovskiy V. *Are Ukraine's Anti-corruption Reforms Working?*. London : Chatham House, 2018. 46 p. URL: <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/publications/research/2018-11-19-ukraine-anti-corruption-reforms-lough-dubrovskiy.pdf> (дата запитування: 21.04.2021).
37. Marquette H., Peiffer C. *Corruption and Collective Action*. Birmingham : School of Government and Society, 2015. 22 p. URL: <https://www.cmi.no/publications/file/5544-corruption-and-collective-action.pdf> (дата звернення: 22.04.2021).
38. McSweeney B. *Meaning, Context and Situation*. *European journal of sociology / archives européennes de sociologie*. 2009. No. 14. P. 137. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/european-journal-of-sociology-archives-europeennes-de-sociologie/article/abs/meaning-context-and-situation/BAFFD6F2C8189B7086F75C89F6D6A103#access-block>.

39. Melissa Burkley/Hart Blanton/ *When Am I My Group? Self-Enhancement Versus Self-Justification Accounts of Perceived Prototypicality/ Social Justice Research* 18(4):445-463/ December 2005
40. Mungiu-Pippidi A. *Corruption as Social Order. World Development Report, 2017.* 11 p. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/27046/116067-WDR-PUBLIC-WDR17-BP-Corruption-as-social-order-MungiuPippidi.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (date of access: 24.04.2021)
41. Perelman C. *Justice and Justification. Natural Law Forum.* 1965. No. 102. P. 1–21. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/187025382.pdf> (date of access: 02.05.2021).
42. Persson, A., Rothstein, B., Teorell, J., 2013. *Why Anticorruption Reforms Fail-Systemic Corruption as a Collective Action Problem*, - *Governance: An International Journal of Policy Administration, and Institutions*, Vol. 26, No. 3, July 2013 (pp. 449-471). Copyright © 2013 by Persson, A., Rothstein, B., Teorell, J. Передрук з дозволу Governance
43. Publication Theme: Particularism. [againstcorruption.eu](https://www.againstcorruption.eu). URL: <https://www.againstcorruption.eu/publication-theme/particularism/> (date of access: 17.05.2021).
44. Rasma K. *The system made me do it: corruption in post-communist societies / Karklins Rasma.* – New York: Routledge, 2015. – 219 c. – (Copyright ©Taylor & Francis). – (978-0-7656-1634-0).
45. *Ukraine in the Corruption Perceptions Index 2020. Transparency International Ukraine.* URL: <https://ti-ukraine.org/en/research/ukraine-in-the-corruption-perceptions-index-2020/> (date of access: 13.04.2021).
46. Wenyan T. *Corruption tolerance and its influencing factors—the case of China’s civil servants / T. Wenyan, X. Guo. // Journal of Chinese Governance.* – 2017. – №163. – C. 1–22.

47. *What is corruption?.* U4. URL: <https://www.u4.no/topics/anti-corruption-basics/basics> (date of access: 12.04.2021).

48. *World Values Survey.* URL: <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSOnline.jsp>.

Додаток 1

Матриця сценаріїв корупційних правопорушень, побудована на основі визначених обумовлюючих факторів (за допомогою програмного забезпечення SPSS)

	форма НВ	розмір НВ	сфера	рівень посади	форма взаємодії
1	подарунок	500	підприємництво	топ	примус
2	подарунок	500	державно-комунальна	топ	примус
3	кооперація	500	судова сфера	середня	кооперація
4	хабар	500000	освіта	низька категорія	примус
5	хабар	500	державно-комунальна	середня	примус
6	кооперація	500	судова сфера	середня	примус
7	кооперація	500	підприємництво	низька категорія	кооперація
8	хабар	5000	підприємництво	середня	примус
9	кооперація	500000	охорона здоров'я	топ	примус
10	кооперація	5000	підприємництво	низька категорія	примус
11	хабар	5000	судова сфера	топ	кооперація
12	кооперація	5000	освіта	топ	кооперація
13	кооперація	5000	освіта	середня	примус
14	подарунок	5000	державно-комунальна	низька категорія	кооперація
15	подарунок	500	освіта	низька категорія	кооперація
16	хабар	500	охорона здоров'я	низька категорія	кооперація
17	подарунок	500	освіта	середня	примус
18	кооперація	500000	державно-комунальна	середня	кооперація
19	подарунок	5000	охорона здоров'я	середня	кооперація
20	подарунок	5000	охорона здоров'я	середня	примус
21	кооперація	5000	державно-комунальна	низька категорія	примус
22	подарунок	5000	судова сфера	низька категорія	примус

23	кооперація	500	охорона здоров'я	низька категорія	примус
24	подарунок	500000	судова сфера	низька категорія	примус
25	подарунок	500000	підприємництво	середня	кооперація

Додаток 2

Сформульовані сценарії корупційних правопорушень

Оцінювання реципієнта неправомірної вигоди

Сценарії	Можна виправдати	Не можна виправдати
Директор місцевого каналу наполегливо натякнув місцевому письменнику, що за висвітлення новини про його нову книжку, хоче щоб той зробив йому подаруночок орієнтовною ціною в 500 грн.		
За отримання довідки у комунальній службі, працівник наполегливо натякнув громадянину, щоб той зробив йому подаруночок орієнтовною ціною в 500 грн.		
Помічник судді замовив словечко за свого друга, щоб до нього не застосували штраф за порушення правил дорожнього руху. Ціна питання 500 грн.		
Шкільна вчителька змушувала батьків випускників усього ліцею платити їй гроші за «золоті медалі», таким чином назбиравши 500 000 грн.		
За отримання довідки у комунальній службі, працівник вимагав у громадянина 500 грн.		
Помічник прокурора примусив виступати громадянина N на суді у якості свідка, заплативши йому 500 грн.		
Офісний працівник компанії А надав конфіденційну інформацію щодо своєї компанії конкурентній організації. Ціна питання 500 грн.		
За надання ліцензії на торгівлю алкоголем, податківці змусили підприємця заплатити хабар у розмірі 5000 грн.		
Головний лікар потребував у фармацевтичній компанії забезпечити лікарню апаратами штучної вентиляції легень на суму в 500 000 грн, в обмін на нав'язливе рекламування їхнього препарату лікарями протягом року.		
Шелдон Планктон змусив Губку Боба видати йому рецепт бургера, заплативши тому 5000 грн.		
За винесення пом'якшеного вироку суддя вимагає хабар у розмірі 5000 грн		

За успішне закриття сесії декан запропонував студенту виплатити подяку у розмірі 5000 грн		
За затвердження нового підручника історії працівник МОН вимагає у автора 5000 грн подяки		
За можливість добудувати додаткову кімнату у квартирі першого поверху багатоквартирного будинку працівники державно-комунальної служби просять про винагороду у 5000 грн		
За хорошу оцінку у чверті викладач натякає про подарунок у розмірі 500 грн.		
За оформлення довідки про щеплення дитини у навчальний заклад медик вимагає 500 грн.		
Завуч школи вимагає у батьків 500 грн внеску для ремонту класу, у якому навчаються їхні діти.		
Для того, щоб дозволити будівництво готельного комплексу на ділянці, яка призначена для організації парку дозвілля заступник головного архітектора міста пропонує забудовнику виміняти дозвіл на 2 квартири у його комплексі, ціною 500000 грн.		
За проведення успішної операції лікар-хірург просить про винагороду у вигляді нового офісного обладнання на суму 5000 грн		
За належний догляд за літньою жінкою у стаціонарі лікарні медсестра вимагає золоту прикрасу ціною у 5000 грн		
За пришвидшений термін виготовлення документів щодо проведення газу в будинок працівник комунальної служби хотів би отримати 5000 грн винагороди		
Помічник судді вимагає 5000 грн за те, що домовиться про перенесення дати судового розгляду на два місяці		
За підпис медогляду без огляду лікарів медсестра просила винагороду у розмірі 500 грн.		
Працівник суду періодично спонукав позивачів винагороджувати його за допомогу у написанні позовних заяв різними коштовними подарунками, сума яких за цей період становила 500 000 грн.		
Для того, щоб відкрити свій магазин підприємець повинен заплатити 500 000 грн «доли» своїм конкурентам, що мають монопольне становище.		

Оцінювання донора неправомірної вигоди

Сценарії	Можна виправдати	Не можна виправдати
Місцевий письменник запропонував директору місцевого каналу подаруночок орієнтовною ціною в 500 грн, в обмін на висвітлення новини про його нову книжку.		
За отримання довідки у комунальній службі, громадянин наполегливо пропонував працівнику подаруночок орієнтовною ціною в 500 грн.		
Громадянин попросив свого друга, що працює помічником судді, замовити словечко, щоб до нього не застосували штраф за порушення правил дорожнього руху. Ціна питання 500 грн.		
Батьки випускників ліцею регулярно виплачували гроші вчительці, щоб та домовилася за «золоті медалі», таким чином сумарно виплативши їй 500 000 грн.		
За отримання довідки у комунальній службі, громадянин пропонував працівнику 500 грн.		

Громадянин N погодився на прохання помічника прокурора примусив виступати на суді у якості свідка, отримавши за це 500 грн.		
Офісний працівник компанії А надав конфіденційну інформацію щодо своєї компанії конкурентній організації. Ціна питання 500 грн.		
За надання ліцензії на торгівлю алкоголем, підприємець запропонував податківцям хабар у розмірі 5000 грн.		
Фармацевтична компанія підкупила головного лікаря, забезпечивши лікарню апаратами штучної вентиляції легень на суму в 500 000 грн, в обмін на нав'язливе рекламування їхнього препарату лікарями протягом року.		
Губка Боб видав рецепт бургера Шелдону Планктону змусив в обмін на 5000 грн.		
За винесення пом'якшеного вироку підсудний запропонував судді хабар у розмірі 5000 грн		
За успішне закриття сесії студент запропонував декану подяку у розмірі 5000 грн		
За затвердження нового підручника історії автор запропонував працівнику МОН 5000 грн подяки		
За можливість добудувати додаткову кімнату у квартирі першого поверху багатоквартирного будинку мешканці квартири дали винагороду працівникам державно-комунальної служби у розмірі 5000 грн		
За хорошу оцінку у чверті студент запропонував викладачу подарунок ціною у 500 грн.		
Як подяку за оформлення довідки про щеплення дитини у навчальний заклад батьки надали медику 500 грн.		
Батьки запропонували завучу школи скинутися «на ремонт» класу, у якому навчаються їхні діти, та в результаті заплатили 500 грн.		
Для того, щоб дозволити будівництво готельного комплексу на ділянці, яка призначена для організації парку дозвілля заступник, забудовник запропонував головному архітектору міста виміняти такий дозвіл на 2 квартири у його комплексі, ціною 500000 грн.		
За проведення успішної операції лікар-хірург пацієнти висловили «подяку» у вигляді нового офісного обладнання на суму 5000 грн		
За належний догляд за літньою жінкою у стаціонарі лікарні пацієнти подарували медсестрі золоту прикрасу ціною у 5000 грн		
За пришвидшений термін виготовлення документів щодо проведення газу в будинок, мешканці передали працівнику комунальної служби 5000 грн винагороди		
Підсудний передав помічнику судді 5000 грн за те, щоб домовитися про перенесення дати судового розгляду на два місяці		
За підпис медогляду без огляду лікарів пацієнти виплатили винагороду медсестрі у розмірі 500 грн.		
Позивачі періодично винагороджували різними коштовними подарунками працівник суду за його допомогу у написанні позовних заяв, сума яких за цей період становила 500 000 грн.		
Для того, щоб відкрити свій магазин та «задовільнити конкурентів» підприємець заплатив 500 000 грн конкурентам, що мають монопольне становище.		

Додаток 3

Гайд для фокус-групового дослідження

Питання дискусії: За яких умов українці готові виправдовувати корупцію?

Сьогодні будемо відігравати роль суддів, однак не тих, хто в чорних мантіях, а щось більше схоже на бабутьок біля під'їзду, місія яких обов'язково висловити свою думку: будемо вирішувати чи заслуговує на розуміння, виправдання людина, яка вчинила ту чи іншу дію.

1. Зараз хочу розпочати з питання, чи пригадуєте якісь ситуації, коли ваші друзі/родичі стикалися із корупційною ситуацією: там дрібні взятки чи може цілі схеми? У нас це явище є доволі поширеним і про нього багато говорять, тому як мінімум у цьому колі ви можете бути спокійні, та вільно розповідати.
2. А пригадайте ваш перший раз, коли стали свідком якоїсь корупційної ситуації? Які були ваші переживання, відчуття у той час, про що думали? Це було в дитинстві чи уже в зрілому віці?

Думаю, ми уже достатньо пригадали, що собою являє це явище, тому зараз прошу вас заповнити таблички, які зараз роздам.

3. Розкажіть мені, на вашу думку, чим може бути корисна корупція?
4. Якщо б корупція було ліками, кому б ви її прописали, а кому точно заборонили вживати?

Зараз попрошу вас поділити по-двоє, та придумати власну історію, де має бути персонаж, його вчинок, та супутні умови – де результатом нашого «суддівського рішення» буде виправдання.

5. Розкажіть цю історію та обґрунтуйте свою позицію?
6. Пригадайте таблички, які ви заповнювали. Чи відрізнялися ваші оцінки, коли ви дізналися роль корупціонера? Як вважає, чи можна виправдати службову особу за те, що він взяв гроші, або подарунок? А чи можна виправдати звичайного громадянина?

7. А чи змінювалася ваша позиція щодо корупціонера, коли ви дізналися, що він був примушений, або навпаки, що це була його ініціатива? Чому?
8. Наскільки сфера, де була здійснена корупція, визначала ваше рішення щодо того, щоб пробачити корупціонера чи засудити? Наведіть приклади.
9. А коли дізнавалися «ціну» корупції, як це вплинуло на ваше рішення? Чи можемо ми виправдати корупціонера, якщо ціна його висока?
10. Ну і наостанок: хабар, подарунок-подяка, «связі» - що з цього не корупція? Що із цього можна виправдати, адже воно не є надто серйозним щоб бути злочином?

Ну і наостанок нашої бесіди, попрошу вас ще раз заповнити ті таблички, як контрольний варіант.